

خواجه نوریان - تهران - ابن سینا - ۱۳۴۸ - صفحات ۹۲ - ۸۷

(ص ۱۴) روابط دیپلماسی شاه عباس و دولت آلمان در سال ۱۶۱۸

در سال ۱۶۱۶ شاه عباس یعقوب ارمنی از افراد مورد اعتماد خود را که زنده یاد نصرالله فلسفی او را از جاسوسان شاه عباس خوانده همراه با نامه‌هایی برای پادشاه لهستان و امپراتور آلمان، به اروپا فرستاد. شاه عباس در نامه‌های خود پیشنهادهایی برای اقدام مشترک نظامی علیه دولت عثمانی به پادشاه لهستان و امپراتور آلمان کرده بود. با اینکه پادشاه لهستان سیکسیموند سوم عملیات نظامی علیه سلطان عثمانی را آغاز کرد اما شاه عباس به علت برقراری صلح با سلطان عثمانی به مواعید خود عمل نکرد و از فکر جنگ با عثمانی در آن زمان منصرف شد.

بنگرید به فلسفی - زندگانی شاه عباس اول - مجله پنجم - صص ۲۰۲ - ۲۰۰

(ص ۱۵) هیات هاینریش فن پوزر

نگاه کنید به آلفونس گابریل، تحقیقات جغرافیایی راجع به ایران، ترجمه فتحعلی

خواجه نوریان - تهران - ابن سینا - ۱۳۴۸، صص ۹۲ - ۸۷

(ص ۱۵) یوهان آلبرشت فن ماندلسلو - در مورد این شخص نگاه کنید به آلفونس

گابریل، تحقیقات جغرافیایی در ایران، فصل دوازدهم - صص ۱۳۳ - ۱۲۸، ماندلسلو جزو همراهان هیأت آدام اولتاریوس بود. او سفری به بندرعباس کرد و یادداشتهای او توسط آدام اولتاریوس مرتب شد و مورد استفاده آیندگان قرار گرفت.

(ص ۱۵) هیات امیر هلشتاین

نگاه کنید به کتاب آلفونس گابریل - صفحات پیش گفته و نیز سفرنامه آدام

اولتاریوس

(صفحه ۱۶) سفرنامه آدام اولتاریوس

نگاه کنید به آدام اولتاریوس - سفرنامه - بخش ایران، ترجمه از متن آلمانی و

حواشی، احمد بهپور، ویراسته: ابرهارد مالیسنر، ناشر روتن ولوتینگ - برلین شرقی، چاپ اول فارسی - ۱۳۶۳.

(ص ۱۷) شاه صفی

در مورد این پادشاه در تواریخ مختلف دوران صفوی اطلاعات جامعی آورده

شده است. به ستمکاری و بیرحمی و خونریزی شهرت داشته است. به عنوان نمونه نگاه

کنید به: از شیخ صفی تا شاه صفی - از تاریخ سلطان، تألیف سید حسن بن مرتضی حسینی

استرآبادی - به اهتمام دکتر احسان اشراقی، تهران، انتشارات علمی ۱۳۶۶، صفحات ۲۶۱ - ۲۳۶

(ص ۱۸) دیدارهای هیات آلمانی در ایران

مطالب مربوط به دیدارها و رویدادهای هیات امیر هلشتاین از کتاب سفرنامه آدام اولتاریوس برگرفته شده است. منبع پیشین - ترجمه احمد بهپور

(ص ۱۹) هانس شیلت برگر Hains sehiltberger وی اولین آلمانی بود که

به عنوان سرباز اسیر آلمانی به حبس ایلدرم بایزید سلطان عثمانی و سپس امیر تیمور (که بر ایلدرم - بایزید غلبه کرد) افتاد و سی و دو سال دوران اسارت را در عثمانی و سپس ایران گذراند. شیلت برگر مدتی در خدمت تیمور پسر شاهرخ بود و سپس به آلمان بازگشت و در خانه والدینش در نزدیک مونیخ سفرنامه و سرگذشت ۳۲ سال اسارت خود را تنظیم کرد. شیلت برگر اولین آلمانی بوده که ایران را به چشم خود دیده و اخباری از این کشور را در قرن چهاردهم میلادی به یادگار گذارده است.

تاریخ اقامت او در عثمانی و ایران اواخر قرن ۱۴ میلادی بوده است.

نگاه کنید به آلفونس گابریل - پیشین - صص ۷۴ - ۷۳

(ص ۲۰ - ۲۱) رفتار زشت بروگمان در ایران هنگام خروج از کشور سفرنامه آدام

اولتاریوس - دفتر سوم - فصل سوم، صص ۳۵۰ - ۳۴۵ / پیشین.

(ص ۲۲) مطالب مربوط به ماندلسلو از کتاب آلفونس گابریل، صفحات ۱۳۴ -

۱۲۸ برگرفته شده است.

(ص ۲۴) انگلبرت کمپفر و سفر او به ایران

مطالب مربوط به انگلبرت کمپفر از کتاب تحقیقات جغرافیایی ایران، اثر آلفونس

گابریل صص ۱۵۷ - ۱۵۹ و نیز از سفرنامه خود او ترجمه آقای کیکاووس جهاننداری - نشر خوارزمی برگرفته شده است.

(ص ۲۷) کمپفر - سفرنامه - ترجمه کیکاووس جهاننداری - متن فارسی

(ص ۲۸) گوتلیب لیب ورم با هیات هلندی کسلر در دوره شاه سلطان حسین

به ایران آمد.

(ص ۳۴) (یتیم‌خانه‌ای در آذربایجان)

نگاه کنید به ویلهلم لیتن - خاطرات، ترجمه دکتر پرویز صدری، تهران، نشر

ایران‌شهر - ۱۳۶۸، صص ۳۸ - ۳۳.

این یتیم‌خانه به مدیریت خواهر مذهبی دوشیزه هارناک Fraulein Harnack از مدتی پیش از آغاز جنگ جهانی اول در شهر خوی دایر بود و عده‌ای اطفال ارمنی بی‌سرپرست در آنجا نگهداری می‌شدند. روسها در آغاز جنگ اول جهانی / تابستان ۱۹۱۴ آن را تعطیل کردند و اطفال را بیرون راندند.

دوشیزه هارناک بنا به خواهش لیتن خاطرات خود را از دوران جنگ نوشته است که در صفحات پیش گفته کتاب لیتن منعکس شده است.

در سال ۱۳۲۰ / ۱۹۴۱ نیز یتیم‌خانه‌ای به مدیریت خواهران مذهبی آلمانی در نزدیک تبریز دایر بود که شولتوس هولتوس نایب کنسول آلمان در تبریز در کتاب طلوع فجر در ایران می‌نویسد: اصرار او برای اینکه خواهر مدیره آن یتیم‌خانه، آنجا را رها کند و با او به تهران رهسپار شود (زیرا سوم شهریور ۱۳۲۰ فرا رسیده و ارتش شوروی در حال عبور از مرزهای قفقاز - آذربایجان بود) مثمر‌تر واقع نشد و خواهر مدیره یتیم‌خانه مزبور به دلیل اینکه بیشتر کودکان پذیرفته شده در یتیم‌خانه ناپینا نیز بودند حاضر به ترک یتیم‌خانه نشد. به‌قرار نوشته شولتوس هولتوس مدیره مزبور بوسیله روسها دستگیر و به‌عنوان جاسوس سر به‌نیست شد. کتاب طلوع فجر در ایران بوسیله سرتیپ محمدحسین میرزا جهانبانی و عبدالله بیگلری و مترجم ثالثی سه‌بار به فارسی ترجمه شده است.

(ص ۳۵) عباس میرزا

در مورد عباس میرزا و کوششهای او برای استفاده از دانش و تخصص نظامی مستشاران خارجی نگاه کنید به گاسپار دروویل - سفرنامه، ترجمه جواد محیی - تهران - گوتنبرگ و نیز مجلدات اول و دوم تاریخ روابط سیاسی ایران و انگلیس در قرن نوزدهم نگارش محمود محمود و نیز سفرنامه آمده ژوبر فرستاده ناپلئون ترجمه مرحوم محمود هدایت

(ص ۳۶) فعالیتهای مؤسسات دینی آلمان در آذربایجان

با استفاده از اطلاعات گردآوری و ارسال شده از آلمان بوسیله دو تن از دوستان عزیزم نگاشته شد.

(ص ۳۷) سفرنامه میرزا فتاح‌خان گرمرودی به اروپا در زمان محمدشاه قاجار - شامل سه رساله - چهار فصل - شب‌نامه و سفرنامه ممسنی - به کوشش فتح‌الدین فتاحی -

تهران - بی‌ناشر، ۱۳۴۷، صص ۷۹۳ - ۷۹۴.

(ص ۳۸) مائر والآثار - کتاب کارنامه چهل ساله سلطنت ناصرالدین شاه قاجار است که در سال ۱۳۰۶ ه. ق به صورت چاپ سنگی بوسیله محمدحسن خان اعتمادالسلطنه به چاپ رسیده است.

این متن در سالهای دهه شصت شمسی بوسیله کتابخانه سنایی به صورت افست تجدید چاپ شده و نسخه دیگری از آن هم با توضیحات و حواشی آقای ایرج افشار جداگانه به چاپ رسیده است.

(ص ۳۸) مناسبات اقتصادی ایران و آلمان

نگاه کنید به تاریخ اقتصادی ایران - چارلز عیسوی - ترجمه دکتر یعقوب آژند.

(ص ۳۸) توضیحاتی درباره کشورهای مجاور آلمان

دولت له: لهستان

کراکوی: ایالتی در لهستان امروز

قراندوک ملکنبرغ: - گراندوک مکلمبورک

ملکنبرغ اوستریش: مکلمبورک اتریش (استریلوس)

سمن: - (شناسایی نشد)

اتریش - هنگری

سکس: امیرنشین ساکس (ساکسونی)

هنبور: هانور

(صفحه ۳۸) دولت پروس - سفرنامه میرزا فتاح خان گرمرودی - پیشین، صص

۸۹۳-۸۹۴

عبدالفتاح گرمرودی در صفحه ۸۹۷ کتاب خود هم اشاره به دولتهای کوچک آلمان کرده است.

(ص ۳۹) تجارت ایران و آلمان - اطلاعات جامعی پیرامون آغاز تجارت ایران و

آلمان، در اوایل و اواسط قرن نوزدهم را از کتاب تاریخ اقتصادی ایران - چارلز عیسوی - ترجمه آقای دکتر یعقوب آژند برگرفته ام.

(ص ۳۹) دکتر یاکوب پولاک - پزشک اتریش ناصرالدین شاه بوده است که

سفرنامه و خاطرات او یکی از ارزنده ترین و جامع ترین کتب اروپایی نوشته شده درباره دوران سلطنت ناصرالدین شاه و خصوصیات اخلاقی این پادشاه و همچنین حاوی اطلاعات جامعی از اجتماع ایرانی معاصر سالهای اقامت این پزشک اتریشی (احتمالاً

یهودی) در دوره قاجار است. این کتاب بوسیله آقای کیکاووس جهانداری به فارسی برگردانده شده است. فصل هشتم / تربیت علوم و فنون بویژه صفحات ۱۹۱ - ۱۹۰ دیده شود.

(ص ۴۰) سفارت فرانسه در ایران در دوران محمدشاه

مناسبات سیاسی فرانسه با ایران در دوران سلطنت محمدشاه قاجار از نو برقرار شد و سفرای فرانسه کنت دوسرسی و کنت دوسارتیژ یکی پس از دیگری در ایران مستقر شدند. فرانسویان علاقه چندانی به حضور در ایران نداشتند و از هرگونه رقابت با انگلیسیها و روسها پرهیز می کردند. بنگرید به تاریخ سیاسی و دیپلماسی ایران - دکتر علی اکبر بینا، انتشارات دانشگاه تهران، جلد دوم.

(ص ۴۰) گُرال - واژه گُرال برای پادشاهان اروپایی و حتی شرقی به کار برده می شده است. در مطبوعات اوایل دوره پهلوی از پادشاه مصر ملک فؤاد با لقب گُرال یاد می شده است.

در داستانهای متأخر ایرانی مانند امیر ارسلان که تاریخ ساخته و پرداخته شدن آن دوران ناصرالدین شاه قاجار است (به توضیحات دکتر جعفر محجوب در کتاب امیر ارسلان - چاپ ۱۳۴۲ ه. ش مراجعه شود) واژه ای به نام (قلاد فرنگ) و قلاد سوم و چهارم و پنجم فرنگ بر می خوریم که معنی آن مفهوم نیست و احتمال دارد اصل آن به عربی یا ترکی بوده و فرنگستان را به چند منطقه تقسیم می کرده و هر یک را قلاد می خوانده اند. در شوروی نیز عنوان رسمی شاهان، گُرال بوده و محمدرضا شاه را گُرال می خوانده اند.

(ص ۴۱) - درباره توجه دولت ایران به امپراتوریهای آلمانی نژاد و کوشش برای جلب علاقه آنها به ایران نگاه کنید به:

- نامه منتشر نشده ای از دکتر قاسم غنی خطاب به حسین علاء به تاریخ حدود سال ۱۳۲۸ نگهداری شده در اسناد حسین علاء، مؤسسه پژوهش و مطالعات فرهنگی که حاوی مطالب تازه ای است.

- دکتر فریدون آدمیت - امیرکبیر و ایران - تهران - خوارزمی - چاپ سوم ۱۳۴۸ - فصل ۲۸ - ص ۵۷۴ - ۵۷۵ - سفرنامه میرزا عبدالفتاح خان گرمرودی به اروپا، پیشین و نیز نگاه کنید به سرهنگ جهانگیر قائم مقامی - تاریخ ارتش نوین ایران: بخش نخست - مجلد یکم - ارتش ایران در زمان سلطنت ناصرالدین شاه - دارالفنون و مدرسه

نظامی - استخدام افسران اتریشی: اولین گروه افسران اتریشی در روز ۲۷ محرم سال ۱۲۶۸ ه. ق چند روز پس از برکناری امیرکبیر وارد تهران شدند. که عبارت بودند از زاتی - گومنز - کرریته - نیرو و کارلوتا علاوه بر اینان دو فرانسوی، یک لهستانی، یک روسی و دو ایتالیایی هم به عنوان معلمین نظامی در دارالفنون به خدمت پرداختند.

چند دهه بعد پس از سفر دوم ناصرالدین شاه به اروپا ۱۴۰ افسر اتریش به خدمت دولت ایران در آمدند و قشون نمونه اتریشی را بنیان گذاردند.

این عده در محرم سال ۱۲۹۶ ه. ق. وارد ایران شدند و هشت فوج عراقی و خرقانی و ۶۰۰ تن توپچی برای آموزش در اختیار این گروه قرار داده شد.

از ۱۴ نفر مزبور سه نفر موسوم به سرتیپ گاستگر، ماژور اشتوداخ و کاپیتان واگنر سالها در ایران ماندند. در سال ۱۲۹۹ ده افسر دیگر اتریشی وارد ایران شدند و به فعالیت آموزشی خود ادامه دادند ولی به علت مداخلات بی رویه کامران میرزا نایب السلطنه، وزیر جنگ و تحریکات روسها در انجام مأموریت موفق نشدند و نظام اتریش به تدریج از میان رفت. کاسا کوفسکی کلنل روس و فرمانده قزاقخانه در یادداشتهای خود از نظام اتریشی انتقاد می کند و آن را بی فایده می داند.

(ص ۴۲) پروس و تشکیل دولت واحد آلمان

مقدمات وحدت آلمان و ادغام دهها دوک نشین و بارون نشین در پادشاهی پروس از اوایل قرن نوزدهم فراهم آمد.

در کتاب - AGE OF OPTIMISM MILESTONES OF HISTORY 1803

1896

George veldenfeld Nicolson ltd 1970

جلد پنجم ،

در فصلی زیر عنوان

Aproclamationat versailles 1871

مقدمات وحدت آلمان چنین آورده شده است:

«کشور پادشاهی پروس شامل ایالات «پروس شرقی (شمال لهستان امروز) پروس غربی (آلمان شرقی سابق) پومرانی، براندنبورک و سیلزی در سال ۱۸۲۸ با ادغام دو ایالت وستفالی دهس در سال ۱۸۳۴ با ادغام امیرنشین ساکسونی، امیرنشین پالاتینا و فرانکفورت و باواریا و ورتمبرک گسترش یافت، همچنین ایالت تورینگن به پروس پیوست.

در سال ۱۸۵۴ دو ایالت هانور و اولدنبورگ به پروس ملحق شدند، در سال ۱۸۶۷ ایالات شلسویک، هُلشتاین، مکلنبورگ به پروس افزوده شدند.

در سال ۱۸۷۱ پس از پیروزی پروس بر فرانسه و تاجگذاری ویلهلم اول در کاخ ورسای تشکیل دولت امپراتوری آلمان اعلام شد. در سال ۱۸۸۸ با پیوستن بندر آزاد هامبورگ و امیرنشین برمن، آلمان وحدت کامل خود را بازیافت. افزوده شدن این ایالات به آلمان به صورت الحاق داوطلبانه، جنگ با امیران زیر حمایت اتریش و بالاخره نبرد با دانمارک و اتریش - هنگری عملی گردید. کتاب بالا صفحات 5/117 تا 5/122 دیده شود (توضیح آنکه پس از جنگ دوم جهانی بخش وسیعی از مناطق شرقی آلمان از این کشور منتزع شد و به کشور لهستان تعلق گرفت و خط مرزی او در نایسه مرز شرقی آلمان شرقی کتاب مزبور در ایران موجود است).

(ص ۴۳) اولین قرارداد ایران و پروس - بین فرخ خان امین‌الملک و کنت کارل فرانس فن هالتس فلدربیلدنبورگ بسته شد.

بنگرید به برادفورد. جی. مارتین. تاریخ روابط ایران و آلمان، ترجمه پیمان آزاد. علی امید، تهران، پیک ترجمه و نشر ۱۳۶۸، ص ۲۹.

(ص ۴۳) ارنست بلاو، منبع پیشین، ص ۲۹.

(ص ۴۴) اولین هیات اعزامی پروس به ایران، برادفورد. جی. مارتین / تاریخ روابط ایران و آلمان / ص ۳۰.

(ص ۴۴) سفرنامه هنیریش بروگش که اختصاص به شرح مسافرت و مشاهدات یکی از همراهان هیات سیاسی بارون فرایهر ژولیوس مینوتولی دارد، پس از یکصد و بیست سال از تاریخ مسافرت هیات پروس به ایران در دهه شصت هجری شمسی و دهه هشتاد. (۱۹۸۰) میلادی بوسیله مهندس کردبچه به فارسی ترجمه شده و نشر یافته است. عنوان ترجمه مزبور سفری به دربار سلطان صاحبقران، انتشارات اطلاعات - چاپ اول ۱۳۶۷ است.

متن آلمانی کتاب در سال ۱۸۶۲ در برلین به چاپ رسیده و حدود ۱۲۰ سال بعد، در دهه ۱۹۸۰ به زبان فارسی ترجمه شده است. که نشان می‌دهد ترجمه آثار بیگانه به زبان فارسی، آنهم ترجمه آثاری که می‌تواند بر اطلاعات ما از گذشتگانمان بیفزاید چقدر کند و طولانی انجام می‌گیرد.

(ص ۴۵) مناظری که در بین راه به چشم هیات پروس به ریاست بارون مینوتولی

رسید.

نگاه کنید به سفرنامه هنریش بروگش - پیشین - فصول چهاردهم (صص ۱۳۷ - ۱۲۵) پانزدهم (صص ۱۴۳ - ۱۴۰) و شانزدهم صص (۱۶۹ - ۱۴۶) فصول قبلی به خاطرات نویسنده کتاب از روز حرکت از آلمان تا رسیدن به مرز ایران اختصاص یافته است.

(ص ۴۶) دکتر روزن - دکتر روزن نخست کارمند سفارت آلمان در ایران بود که با آموختن زبان فارسی و کسب اطلاعات دقیق پیرامون ایران در زمره ایران شناسان نامی درآمد. بعدها او به عنوان مترجم پادشاهان قاجار طی دوران مسافرتهايشان به آلمان انجام وظیفه می کرد و آخر الامر به مقام معاونت وزارت خارجه آلمان رسید. از او کتاب جامعی درباره ایران عصر قاجار به چاپ رسیده که از امتیازات آن تعداد زیادی عکس از مناظر زندگی مردم ایران است.

میرزا محمودخان احتشام السلطنه وزیر مختار وقت ایران در برلین در خاطرات خود ضمن شرح سفر دوم مظفرالدین شاه به اروپا و آلمان ماجرای برخورد لفظی دکتر روزن با مهندس الممالک غفاری را بر سر ابراز تأسفی که مهندس الممالک از تصرف ایالت آلتاس بوسیله آلمانی ها بیان داشته بود بطور مبسوط آورده است. (آن را به طور خلاصه در فصول کتاب آورده ایم)، خاطرات احتشام السلطنه، به کوشش سید محمد مهدی موسوی، تهران، زوآر ۱۳۶۷، صص ۴۷۷-۴۷۴.

(ص ۴۷) مرگ مینوتولی وزیر مختار آلمان

مرگ مینوتولی اولین سفیر پروس در شیراز روی داد و در همان شهر مدفون شد. (ص ۴۷) نوشته های پولاک در مورد علت تعطیل سفارت پروس در ایران، به کتاب او زیر عنوان ایران و ایرانیان ترجمه کیکاووس جهاننداری نگاه کنید.

(ص ۴۸) در مورد راه آهن ایران نگاه کنید به عباس پرویز: تاریخ تمدن جدید دنیا و ایران - دکتر فیروز کاظم زاده: روس و انگلیس در ایران - رقابت امپریالیسم که شرح کاملی از تشبثات دولت ایران برای کشیدن راه آهن و مخالفت های دول امپریالیستی آورده است، همچنین: آناتولی ترسکنیسکی: نشریه یادبود بیست سال راه آهن ایران - جرج. ن. کرزون: ایران و قضیه ایران - دکتر فریدون آدمیت: اندیشه ترقی و حکومت قانون عصر سپهسالار صص ۳۳۴ - ۳۲۶.

و کتاب دیگری از مهندس مجتبی ملکوتی به مناسبت بیستمین سالگرد احداث

راه آهن ایران (۱۳۲۶ ه. ش)

(ص ۴۹) دکتر اشتراوسبرگ پروسی، بازرگان خواهان امتیازنامه احداث راه آهن تهران به حضرت عبدالعظیم - نگاه کنید به دکتر فیروز کاظم زاده: روس و انگلیس در ایران - ۱۹۱۴ - ۱۸۶۴، ترجمه دکتر منوچهر امیری، تهران، انتشارات جیبی، ۱۳۵۴، صص ۹۲-۹۳.

(ص ۵۰) درخواست از زمینس برای سرمایه گذاری در راه آهن ایران - دکتر فیروز کاظم زاده - همان کتاب - ص ۹۳.

(ص ۵۱) در مورد امتیازنامه بارون ژولیوس دورویتر، نگاه کنید به عصر بی خبری - ابراهیم تیموری، زیر همین نام - و - حاج امین الضرب: تاریخ تجارت و سرمایه گذاری صنعتی در ایران - خسرو معتضد ذیل رویترا، و کتاب سپهسالار اعظم نوشته فرهاد معتمد: و نیز خلسه یا خوابنامه اعتمادالسلطنه.

(ص ۵۲) سفرنامه سفر اول ناصرالدین شاه - این سفرنامه در دوران حیات و سلطنت خود ناصرالدین شاه به صورت چاپ سنگی به طبع رسیده است. نقاشیهایی نیز از مشاهدات شاه در اروپا در متن کتاب دیده می شود که زشت و بازاری است.

سفرنامه در دهه های بعد بارها به صورت حروف چینی تجدید چاپ شده است، منبع ما چاپ سنگی و نیز چاپی حروفی نشر شده با مشخصات زیر است، سفرنامه ناصرالدین شاه - سازمان انتشارات اندیشه اصفهان تهران - ۱۳۴۳ - صص ۷۴-۴۲.

(ص ۵۳) اطلاعات جامع تری از سفر اول شاه به آلمان و واکنش محافل و مطبوعات آلمانی نسبت به او را در کتاب ارزنده برادفورد. جی. مارتین زیر عنوان تاریخ روابط ایران و آلمان ترجمه پیمان آزاد - علی امید - تهران - پیک ترجمه و نشر - ۱۳۶۸ - بخش ۲ از فصل اول - صص ۳۶-۳۱ باید یافت.

(ص ۵۴) سفر ناصرالدین شاه به اروپا - پیشین / همان صفحات

نگاه کنید به سفرنامه خود او - و نیز برادفورد. جی. مارتین - تاریخ روابط ایران و

آلمان / پیشین /

در مورد پوشاک زنان ایران و تاثیرپذیری آن از سفرهای ناصرالدین شاه نگاه کنید به عبدالله مستوفی - شرح زندگی من یا تاریخ اجتماعی و اداری قاجاریه - جلد اول و نیز نکیسا پارسا - تاریخچه پوشاک زنان در ایران - کتابچه تایپ شده.

(ص ۵۵) بازدید ناصرالدین شاه از کارخانه های کروپ متن سفرنامه، سفر اول او

به تقریر خود

(ص ۵۵) عهدنامه مودت و تجارت و سیر سفاین مابین ایران و آلمان مورخ ۱۵ ربیع‌الثانی ۱۲۹۰ مطابق ۱۱ ژوئن ۱۸۷۳ نگاه کنید به پیوست ۲۰ کتاب ایران از نفوذ مسالمت‌آمیز تا تحت‌الحمایگی، ویلهلم لیتن، ترجمه دکتر مریم امیراحمدی - انتشارات معین، تهران، ۱۳۶۷، صص ۳۱۹-۳۲۵.

(ص ۵۷) این داستان را نویسنده شخصاً از مرحوم مورخ‌الدوله سپهر شنیدم و یادداشت کردم، گویا اصل ماجرا براساس روایات مرحوم مویدالسلطنه گرانمایه بوده که در نوشته‌های مختلف هم آورده شده است.

(ص ۵۹) گفتگوهای ناصرالدین‌شاه و بیسمارک احتمالاً از نوشته‌های مرحوم دکتر قاسم غنی است که در سالهای پس از شهریور ۱۳۲۰ در جراید کشور منتشر شده است.

(ص ۵۹) اسلحه خریداری شده از آلمان - در مورد اسلحه خریداری شده از آلمان تلگرافی از سپهسالار میرزا حسین خان مشیرالدوله که پس از بازگشت شاه و ملتزمان رکاب به ایران، از صدارت خلع شده و در رشت ماندگار گردیده بود وجود دارد که در آن آورده است.

«آبرو و اعتبار دولت علیه و وفای پرنس بیسمارک به وعده‌هایی که نموده است موقوف به اجرای این معامله تفنگ است. نه اینکه محتاج فروش این تفنگ‌ها باشند زیرا که در خاکپای مبارک مکتوم نیست که دولت پروسى عالماً و عامداً تفنگ‌ها را به قیمت نازل به دولت علیه داده بلکه درجه قدرت و اعتبار دولت را در این جزئیات ملاحظه نموده، مبنای مراوده آتیه خود را از آن رو قرار می‌دهند. به اولیای امور از هر کار واجب‌تر اکتیاع و آوردن این اسلحه‌هاست که هم رفع احتیاج از خود نموده‌اند و هم قدرت و اعتبار خود را در دست پروس ثابت فرموده‌اند.»

تاریخ این تلگراف دوم شعبان ۱۲۹۰ است. نگاه کنید به یکصد سند تاریخی دوران قاجاریه، آرشیو وزارت امور خارجه، گردآوری ابراهیم صفایی، تهران، بابک، بی‌تاریخ، سند نود و ششم صص ۲۰۳-۲۰۴.

اخیراً در نیمه سال ۱۳۷۶ کتاب ارزنده‌ای زیر عنوان گزیده اسناد روابط ایران و آلمان از سوی اداره انتشار اسناد دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه کشورمان به کوشش مینا ظهیرنژاد ارشادی به چاپ رسید که مبداء و منشاء بسیاری از

اسناد مربوط به مناسبات ایران و آلمان را روشن کرده است.

(ص ۶۰) بی میلی بیسمارک به ایجاد روابط سیاسی با ایران.

نگاه کنید به برادفورد. جی. مارتین، همان کتاب، صص ۳۵-۴۴

(ص ۶۱) نگرانی ناصرالدین شاه در برلین پس از شنیدن خبر تیراندازی به ویلهلم

اول.

نگاه کنید به مهدیقلی هدایت - حاج مخبرالسلطنه، خاطرات و خطرات، چاپ

مؤلف، صص ۳۲-۳۳.

چاپ مؤلف - صص ۳۲-۳۳.

(ص ۶۶) دارالفنون

برای آگاهی از نام و تخصص معلمین و مربیان اتریشی دارالفنون نگاه کنید

به مرآة البلدان - جلد دوم - ص ۸۱، اسامی این معلمین اینگونه ضبط شده است:

بارون کومونس - اگوست کی ژیرو - کواسطی - مرو - دکتر پولاک - جارنوکا -

کوکاتی، اسامی بالا شبیه اسامی ذکر شده در متن کتاب است. و نیز بنگرید به امیرکبیر و

ایران - دکتر فریدون آدمیت - تهران - خوارزمی، ۱۳۴۸، صفحات ۳۴۷-۳۶۱.

(ص ۶۶) درباره نظامیان مشاق اتریشی در قشون ایران و قشون نمونه اتریشی.

نگاه کنید به سرهنگ مهندس قائم مقامی: تاریخ ارتش نوین ایران - بخش نخست - مجلد

یکم - تهران - چاپخانه ارتش ۱۳۴۵، صص ۳۲ - ۲۹ - ۲۸ - ۲۵

(ص ۶۷) یادداشتهای اولین سفیر اتریش هنگری کنت تسالوسکی - به صورت

کتاب منتشر نشده و بخشهای پراکنده ای از آن بوسیله دکتر احمد متین دفتری ترجمه و

در سالنامه کیهان دهه ۱۳۵۵ - ۱۳۵۰ به چاپ رسیده است.

این یادداشتهای را از آن مجموعه استخراج کرده ام.

(ص ۷۰) قشون پروسی ظل السلطان

تصاویری از قشون پروس ظل السلطان که کلا خود پروسی به سر دارند در آلبوم

عکسهای ارنست هولستر عکاس آلمانی و تلگرافچی کارمند کمپانی تلگرافی هند و

اروپا - ساکن اصفهان که زیر عنوان ایران در ۱۱۳ سال پیش در اواخر دوران پهلوی نشر

یافت، دیده می شود. برای آگاهی بیشتر از قشون پروسی ظل السلطان که استعداد آنها از

نظر تعداد ۲۱۰۰۰ نفر بوده است، نگاه کنید به جرج.ن. کرزون: کتاب ایران و قضیه ایران

- ترجمه غ - وحید، مازندرانی - تهران، مرکز انتشارات علمی و فرهنگی - ۱۳۶۲ - جلد

اول - صفحات ۵۴۶-۵۴۵ - کرزون تعداد نظامیان تحت فرمان او را ۲۴ فوج با ۱۵۸۰۰ نفر، ۶۰۰۰ تفنگ - ۱۰ توپخانه - هشت دسته سوار بی نظم جمعاً ۲۱۰۰۰ نفر با ۷۰۰۰ راس اسب برآورد کرده است. در حقیقت فقط ۶۰۰۰ سرباز مسلح داشته و بقیه سیاهی لشکر بوده‌اند. کرزون در جلد دوم کتاب خود صفحه ۵۵ یادآور می‌شود که پس از کسادشدن کار ظل‌السلطان در اواخر دوران سلطنت ناصرالدین‌شاه فقط ۴۰۰ تا ۵۰۰ سوار در اصفهان در خدمت ظل‌السلطان بوده‌اند.

(ص ۷۱) ارتش ظل‌السلطان - کرزون - جلد اول - ص ۵۴۶

در مورد خصوصیات اخلاقی و اخاذیها و چپاولگریها و آدم‌کشی‌های او از جمله مسموم کردن عده‌ای از اطرافیانش نگاه کنید به اعتمادالسلطنه: روزنامه خاطرات - حاج سیاح محلاتی در کتاب خاطرات یا دوره خوف و وحشت صفحات ۳۵ تا ۴۶ شرح کاملی درباره این شاهزاده می‌نویسد و از جمله جملات زیر را می‌آورد.

«از قراری که معلوم است محققاً بیشتر از ده میلیون تومان املاک و عمارات فعلاً در تصرف این شاهزاده در اصفهان است و قطعاً به قدر این، خیلی بیشتر در این مدت خرج کرده و قطعاً به همین قدر از اسلحه و جواهرات و اثاث‌البیت و احشام و فرش و شال و غیرها در اصفهان و تهران دارد و از قراری که می‌گویند معروف، بلکه یقین است ده میلیون نقد احتیاطی به بانک انگلیسی داده و به دولت انگلیس سپرده و قطعاً خیلی از این قدر بیشتر، گماشتگان و اتباع او در دست دارند. همه اینها بدون هیچ زحمت کلاً از مملکت بلکه یک ولایت دریافت شده، حالا عاقل باید تصور کند که برای گرفتن این مقدار اموال، چه جانها تلف شده و چه شکنجه و حبس و زنجیرها و چوب و فلک و تازیانه‌ها استعمال شده و چه دلها سوخته و چه اشکها ریخته و چه آهها به آسمان بلند شده و چه ناله‌ها اوج گرفته.»

نگاه کنید به خاطرات حاج سیاح، به کوشش حمید سیاح، تهران، ابن‌سینا، ۱۳۴۶، صص ۳۵-۴۶. و نیز کتاب ظل‌السلطان نوشته حسین سعادت نوری - انتشارات وحید و نیز نگاه کنید به ویلفرید اسپاروی: فرزندان درباری ایران، خاطرات نویسنده از دوران اقامت در اصفهان و تعلیم زبان به فرزندان ظل‌السلطان، ترجمه محمدحسین آریا لریستانی، تهران - انتشارات قلم، بهار ۱۳۶۹، - اسپارو در صفحات ۲۳۵-۲۳۲، جزییات انحلال ارتش خصوصی ظل‌السلطان را آورده است.

(ص ۷۲) نوشته عباس میرزا ملک‌آرا درباره علل برکناری ظل‌السلطان در کتاب

خاطرات او - زیر عنوان عزل ظل السلطان (صص ۱۷۱-۱۷۲) آورده شده است، نگاه کنید به شرح حال عباس میرزا ملک آرا، به کوشش دکتر عبدالحسین نوایی - تهران - ۱۳۵۵ - انتشارات بابک، صص بالا.

و نیز نگاه کنید به اعتماد السلطنه - روزنامه خاطرات با مقدمه و فهارس ایرج افشار - تهران - انتشارات امیرکبیر - صفحه ۵۴۴، شرح وقایع، روز ۱۱ جمادی الثانیه، ۱۳۰۵ هـ. ق و نیز شرح حال رجال ایرانی مهدی بامداد ذیل نام مسعود میرزا ظل السلطان. (ص ۷۳) محمد قزوینی - و فیات معاصرین - ماهنامه یادگار. (ص ۷۳) اعتماد السلطنه، روزنامه خاطرات - ص ۴۱۲. (ص ۷۴) مأموریت خرید کشتی - خاطرات و خطرات مخبر السلطنه هدایت. صص ۶۱-۶۴.

(ص ۷۶) پیام ناصرالدین شاه به قیصر آلمان. خاطرات و خطرات، مخبر السلطنه هدایت، صص ۶۶-۶۷. (ص ۷۷) کتابچه اعتماد السلطنه درباره کشتی پرسپولیس نگاه کنید به روزنامه خاطرات اعتماد السلطنه، پیشین، چاپ دوم، آذرماه ۱۳۵۰، ص ۴۱۲.

(صص ۷۷-۸۸) هزینه سنگین نگهداری و مرمت کشتی در خلیج فارس - اعتماد السلطنه - پیشین، ص ۴۱۲. (ص ۷۸) در مورد آرزوهای امیرکبیر برای تأسیس نیروی دریایی جنگی و ناوگان بازرگانی در خلیج فارس بنگرید به امیرکبیر ایران، فریدون آدمیت، بحریه، صص ۲۹۵-۲۹۹.

(ص ۷۹) لومینتسکی - سفرنامه میرزارجب (نام مستعار): ایران و ایرانیان - ترجمه علی جواهرکلام، به صورت پراکنده در ماهنامه‌های راه نو، جهان نو، و مجله خواندنیها در طول سالهای ۱۳۲۶-۱۳۲۳ به چاپ رسیده است و به صورت کتاب و مجموعه یکدستی در نیامده است. متن روسی آن در کتابخانه‌های بزرگ ایران به دست نیامد. دوست و استاد گرانمایه جناب آقای دکتر عنایت‌الله رضا علیرغم کاوشهای متعدد در فرهنگنامه‌های روسیه تزاری و شوروی (بنا به خواهش من) درباره این شخص هیچگونه توضیح و اطلاعی مشاهده نکردند.

(ص ۷۹) سفرنامه آرمینیوس وامبری: درویشی دروغین در خانات آسیای

مرکزی. بوسیله فتحعلی خواجه نوریان به فارسی برگردانده و از سوی بنگاه ترجمه و نشر کتاب چاپ شده است.

(ص ۸۰) سفارش ساختن کشتی به کارخانه کشتی سازی آلمان در برمهافن - اطلاعات مربوط به این اقدام در کتاب خاطرات و خطرات مخبرالسلطنه هدایت (صص ۶۱ - ۷۲) و نیز روزنامه خاطرات اعتمادالسلطنه آورده شده است و اسناد ۱۷۱ - ۱۷۰ - ۱۷۳ کتاب گزیده اسناد روابط ایران و آلمان.

ظاهراً علیقلی خان مخبرالدوله مجری این طرح و پسر تحصیلکرده او مرتضی قلی خان صنیعالدوله ناظر ساخت آن در آلمان در سال ۱۳۰۳ ه. ق بوده و کشتی به مبلغ ۳۰۰ هزار تومان خریداری شده است - به جلد دوم کتاب اسماعیل رامین زیر عنوان دریانوردی ایرانیان مراجعه شود.

(ص ۸۰) ماجرای شلیک به کشتی سلطنتی ناصرالدین شاه و شکستن چرخ و سکان آن در سفرنامه ارنست اورسل سیاح بلژیکی که در اواخر دوران سلطنت ناصرالدین شاه از ایران دیدن کرده، آورده شده است.

(ص ۸۱) در مورد راه آهن های ایران نگاه کنید به ترسکینسیکی مهندس لهستانی - نشریه بیستمین سالگرد تأسیس راه آهن سراسری ایران

(ص ۸۱) در مورد مخالفت روسها با احداث راه آهن در ایران نگاه کنید به کاظم زاده، روس و انگلیس در ایران، رقابت امپریالیسم، صص ۱۶۱-۱۶۲، و نیز برادفوردجی مارتین، تاریخ روابط ایران و آلمان، بخش سوم از فصل اول صص ۵۱-۶۶.

(ص ۸۳) نوشته کرزون درباره کشتی پرسپولیس نگاه کنید به ایران و قضیه ایران - ن - کرزون، ترجمه وحید مازندرانی، پیشین، جلد دوم، صص ۴۷۷-۴۷۵.

(صص ۸۳ - ۸۴) در مورد تاریخچه و رویدادهای دوران بهره برداری از کشتی پرسپولیس

نگاه کنید به اسماعیل رایین - تاریخ دریانوردی ایرانیان - جلد دوم

(ص ۸۵) خاطرات فریدالملک همدانی

(ص ۸۵) حبل المتین، سال هشتم، ۱۳۱۸ ه. ق - دوره متعلق به کتابخانه شخصی

نویسنده.

- (ص ۸۷) سفرنامه هیات سرمور تیمر دوراند - نوشته لیدی دوراند همسر وزیر مختار، ترجمه علی محمد ساکی
- (ص ۹۱) اولین وزیر مختار آلمان در ایران. (با وزیر مختار پروس اشتباه نشود، فاصله این دو از هم حدود ۲۵ سال بوده است).
- منبع روزنامه خاطرات اعتمادالسلطنه - مقدمه و فهارس ایرج افشار، تهران، امیرکبیر، چاپ دوم، آذرماه ۱۳۵۰، صص ۳۵۸-۴۹۰، اعتمادالسلطنه در یادداشتهای خود بطور پراکنده مطالبی درباره اولین سفیر آلمان در ایران دارد و نیز بنگرید به گزیده اسناد - مینا ظهیرنژاد ارشادی سند شماره ۵ و نیز ابوالحسن بزرگ امید از ماست که بر ماست.
- و نیز نگاه کنید به برادفورد. جی. مارتین، پیشین، صص ۴۲-۴۳، هاینریش بروگش، بروگش این بار نیز به عنوان نفر دوم هیأت در آن عضویت داشت.
- (ص ۹۲) روزنامه خاطرات اعتمادالسلطنه، پیغامهای شاه به ایلچی آلمان (چاپ دوم - ۱۳۵۰)، صص ۳۶۲-۳۶۵.
- (ص ۹۳) اعتمادالسلطنه - روزنامه خاطرات، صص ۳۲۳ تا ۳۲۸ دیده می شود.
- (ص ۹۳) استخدام دو افسر آلمانی - این دو افسر بازنشسته آلمانی فِلمِر Fellmer و وِت Weth نام داشتند - برادفورد. جی. مارتین، ص ۴۴.
- (ص ۹۴) پیش بینی اعتمادالسلطنه درباره پشیمانی بیسمارک از گشایش سفارتخانه در تهران - روزنامه خاطرات - چاپ دوم - ۱۳۵۰ - ص ۴۳۲.
- (ص ۹۴) گزارش معین الملک - اسناد وزارت امور خارجه ایران - دوره ناصری.
- (۹۷) ماکس هازه Max Hase
- هازه خان - (هسه) مشاق - توپچی و اسلحه ساز آلمانی در درجه ستوانی به ایران آمد و تا درجه سرهنگی ترفیع یافت. دختر او بعدها از کارکنان سرویس سری وزارت امور خارجه و سازمان اس. د آلمان شد (سازمان امنیت دولتی) و در کوران جنگ دوم کنت شولنبورگ و مأمورین دیپلماسی و اطلاعاتی آلمان در خانه او عده ای از سیاستمداران بازنشسته ایرانی مقیم اروپا را پذیرفته برای تشکیل دولت ایران آزاد در آلمان با آنها شور و صلاح می کردند.
- چند تن از ایرانیان مقیم اروپا مانند عدل الملک دادگر و کوروس و دیگران در خاطرات و یادداشتهای منتشر شده خود در مطبوعات (روزنامه ستاره ۱۳۲۹ و دوره

سالنامه دنیا) درباره این جلسات توضیحاتی داده‌اند.

ظاهراً اروین اتل وزیر مختار بیرون رانده شده آلمان در ایران (در سال ۱۳۲۰) این جلسات را اداره می‌کرده است اما نتیجه‌ای از آن عاید نشده است. برای کسب اطلاعات بیشتر درباره ماکس - هازه - نگاه کنید به خاطرات لیتن - ترجمه دکتر پرویز صدری، تهران، نشر ایرانشهر - صص ۱۹۶ - ۱۹۳.

(ص ۹۸) ماکس هازه استاد مسلسل بود و در وقایع مختلف داخلی ایران از جمله تار و مار کردن مجاهدین ستارخان که در پارک اتابک سنگربندی کرده بودند و به دلیل مسلح بودن حوادثی می‌آفریدند شرکت کرد و با مسلسل بستن به پارک موجبات تسلیم آن را فراهم آورد به همین علت به درجه یاوری قشون ایران ارتقاء یافت، در سال ۱۲۹۰ در سرکوب طرفداران محمدعلی میرزا که به پایتخت نزدیک شده بودند از مسلسل خود استفاده بسزایی کرد. نگاه کنید به خاطرات لیتن، ترجمه دکتر پرویز صدری، پیشین، صص ۱۹۵-۱۹۶.

(ص ۹۸) سفرنامه بنجامین که در دوران سلطنت ناصرالدین شاه بوسیله مترجمین دایرة انطباعات دربار ناصری به فارسی ترجمه شده بود در سالهای اخیر (دهه شصت) به چاپ رسید و منتشر شد.

سفرنامه سفر سوم فرنگستان

(ص ۹۸ - ۹۹ - ۱۰۰ - ۱۰۱)

شرح سفر سوم ناصرالدین شاه به فرنگستان در سه جلد به اهتمام استاد فقیدم زنده‌یاد دکتر محمداسماعیل رضوانی و خانم فاطمه قاضیها از سوی سازمان اسناد ملی جمهوری اسلامی ایران در سالهای اخیر (دهه هفتاد شمسی) به چاپ رسیده است. نگاه کنید به روزنامه خاطرات ناصرالدین شاه در سفر سوم فرنگستان - به کوشش دکتر محمداسماعیل رضوانی - فاطمه قاضیها - سازمان اسناد ملی و موسسه خدمات فرهنگی رسا - تهران ۱۳۷۳ ج ۳ - ۱۳۷۱ ج ۲ - ۱۳۶۹ ج ۱ - جلد اول صص ۲۴۹-۲۰۹، ناصرالدین شاه طی همین سفر پس از مراجعت از فرانسه و انگلستان بار دیگر از خاک آلمان عبور کرده و شهرهای اوفن‌بورگ و بادن و شوتزنیگن و هایدلبرگ، اشتوتگارت، کالسروهه، مونیخ، اگسبورگ و اولم را دیده و سپس به اتریش رفته است (جلد دوم، روزنامه خاطرات سفر فرنگستان، صص ۲۳۸ تا ۳۱۳).

(ص ۱۰۰) اختراع بادبزن الکتریسته یا پنکه جلد اول روزنامه خاطرات سفر سوم

فرنگستان، ص ۲۳۶. اشاره ناصرالدین شاه به بادبزن برقی که در کارخانه زیمنس بدان برخورده و مورد توجه اش قرار گرفته بود جالب است.

معلوم نیست بادبزنهای برقی مورد نظر شاه که سفارش تهیه و ارسال آن به تهران را داده بود به ایران رسیده است یا نه؟

(ص ۱۰۰) سِمن - منظور زیمنس است.

(ص ۱۰۱) ساندویچ خوردن ناصرالدین شاه جلد اول روزنامه خاطرات فرنگستان - صفحه ۲۳۷.

(ص ۱۰۱) راه آهن کشیدن آلمانی ها در ایران

نگاه کنید به برادفورد. جی. مارتین، تاریخ روابط ایران و آلمان، پیشین، صص

۵۷-۹۶.

(ص ۱۰۲) مذاکرات ناصرالدین شاه و گراف فون و الویتز، نگاه کنید

به برادفورد. جی. مارتین، پیشین، صص ۹۴-۹۵.

(ص ۱۰۳) اسناد وزارت امور خارجه ایران - گزارش امین السلطان

به ناصرالدین شاه.

نگاه کنید به پنجاه نامه تاریخی - ابراهیم صفایی - تهران - بابک - ۱۳۵۵ - سند

بیست و سوم صص ۸۷ - ۸۶

(ص ۱۰۴) تلگراف ویلهلم دوم به مظفرالدین شاه در افضل التواریخ نوشته

غلامحسین افضل الملک آورده شده است.

(ص ۱۰۴) کنسولهای آلمان در جنوب ایران (بندر بوشهر) نگاه کنید به بندرعباس

و خلیج فارس «اعلام الناس فی احوال بندرعباس» تألیف محمدعلی سدیدالسلطنه کبابی

- تصحیح و مقدمه و فهرس از احمد اقتداری - تهران - دنیای کتاب - ۱۳۶۳ - صص ۶۶۰ -

۶۵۳ که مأخذ سدیدالسلطنه کتاب خلیج فارس اثر ر. ادولا - کنسول فرانسه در بوشهر

بوده است و اطلاعات خود را برآن افزوده است. کتاب آدولا زیر عنوان خلیج فارس

به کوشش استاد شفیع جوادی در سالهای پیش از انقلاب اسلامی به فارسی ترجمه و از

سوی مؤسسه سحاب منتشر شده است.

(ص ۱۰۴) طرحهای استراتژیک قیصر ویلهلم دوم برای مشرق. نگاه کنید به:

PURNELL'S HISTORY OF THE 20 CENTURY EDITOR-IN-CHIEF

A.J.P.TAYLOR MAFBA VOLUME I P.P 114-124

- (ص ۱۰۵) حضور تجاری آلمان در خلیج فارس
نگاه کنید به ادولا - خلیج فارس در عصر استعمار
و نیز آرنولد ویلسون - سفرنامه - آرنولد ویلسون فعالیت‌های مؤسسات آلمانی از
جمله شرکت ونکهاوس آلمانی را به صورت یک عامل تهدیدکننده مورد بحث قرار داده
است.
- نگاه کنید به سفرنامه ویلسون یا تاریخ سیاسی و اقتصادی جنوب غربی ایران -
ترجمه و تلخیص حسین سعادت نوری - انتشارات وحید - تهران ۱۳۴۷.
- (ص ۱۰۶) تجارت آلمان در خلیج فارس
نگاه کنید به خلیج فارس در عصر استعمار از ر. ادولا - ترجمه پروفیسور شفیع
جوادی - سحاب - تهران - ۱۳۵۶ - صص ۵۵-۶۲.
- (ص ۱۰۷) فعالیت‌های آلمان در خلیج فارس از دید ژنرال سرپرسی سایکس
نگاه کنید به تاریخ ایران - ژنرال سرپرسی سایکس - ترجمه محمدتقی فخر داعی
گیلانی - تهران - علمی - ۱۳۳۰ - جلد دوم - صص ۶۶۵-۶۶۳.
- (ص ۱۰۸) فعالیت‌های کشتیرانی و بازرگانی آلمان در خلیج فارس؛ نگاه کنید
به بندرعباس و خلیج فارس «اعلام الناس فی احوال بندرعباس» سدیدالسلطنه - صص
۶۶۰-۶۵۳ و سایکس - تاریخ ایران - جلد دوم صص ۶۶۵-۶۶۳ و ر. ادولا - خلیج فارس
در عصر استعمار، صص ۵۵-۶۱.
- (ص ۱۰۹) تمایل کروپ به فروش اسلحه به ایران
برادفورد. جی. مارتین روابط ایران و آلمان - پیشین
- (ص ۱۱۰) وفات وزیر مختار آلمان و مراسم تشییع جنازه باشکوه در تهران.
نگاه کنید به افضل التواریخ - نوشته غلامحسین افضل الملک به کوشش منصوره
اتحادیه (نظام مافی) سیروس سعدوندیان - تهران - نشر تاریخ ایران - ۱۳۶۱ - صفحه
۲۰۵.
- (ص ۱۱۴) راه آهن برلین - بغداد
Butterfield. P.K. The diplomacy of the Baghdad Railway gottingen 1932
Doctoral dissertation Chapman Maybelle R great Britain and the Baghdad
Railway Massachsetts, 1948 Doctoral dissertation
- (ص ۱۱۶) و. لوتسکی. اعراب در قرون جدید، ترجمه پرویز بابایی

- (ص ۱۱۷) فیلد مارشال در گولتز در سال ۱۹۱۶ در مناطق مرزی میان عثمانی و غرب ایران، بر اثر بیماری درگذشت. گزارش کاملی از او درباره اوضاع ایران در کتاب جیمز مابریلی ژنرال انگلیسی (ترجمه کاوه بیات) آورده شده است.
- (ص ۱۱۸) اعانات مسلمانان به راه آهن اسلامی
از شماره‌های مختلف دوره روزنامه حبل‌المتین - سال ۱۳۱۸ ه. ق گرفته شده است. نسخه متعلق به نویسنده کتاب
- (ص ۱۱۹) اسامی افراد در مؤسسات اعانه‌دهنده به راه آهن عثمانی از هفته‌نامه حبل‌المتین سال هشتم - ۱۳۱۸ ه. ق برگرفته شده است.
- (ص ۱۲۰) مقاله فرانک وپرسان - از حبل‌المتین برگرفته شد.
- (ص ۱۲۱) سایکس - تاریخ ایران، جلد دوم - پیشین - همان صفحات
- (ص ۱۲۳) اعراب در قرون جدید - و. لوتسکی - ترجمه پرویز بابایی
- (ص ۱۲۸) علائق ژرمنوفیلی خاندان مخبرالدوله را می‌توان از آنچه که مهدیقلی هدایت - حاج مخبرالسلطنه در بخشهای نخستین کتاب خود - خاطرات و خطرات - نوشته است استنباط کرد. اما از نظر سیاسی حاج مخبرالسلطنه و بسیاری از نام‌آوران خانواده او در دهه‌های بعد به انگلستان توجه بیشتری یافتند.
- (ص ۱۲۹) امتناع قیصر آلمان از اتحاد با ایران - [روایت اول] از مذاکرات نویسنده کتاب با مرحوم مورخ‌الدوله سپهر در سال ۱۳۵۳ و مراجعه به یادداشت‌های آن فقید در خانه‌شان. بنا به نوشته برادفورد جی. مارتین. قیصر ایران راه‌کوبا (چیزی بی‌اهمیت - اشاره به نمایشنامه هاملت) می‌خواند و استانبول، هنگ کنگ، یانگ تسه کیانگ را بر این کشور رجحان می‌نهاد.
- (ص ۱۳۰) هیات اعزامی از سوی مظفرالدین‌شاه به برلین [روایت دوم] اسناد وزارت امور خارجه ایران - نگاه کنید به ابراهیم صفایی - اسناد نویافته - سند سی و هفتم گزارش وزیر مختار ایران میرزا رضاخان گرانمایه درباره مذاکرات رسمی هیأت اعزامی از ایران با وزیر امور خارجه آلمانی صص ۱۸۵ - ۱۸۰
- (ص ۱۳۱) در مورد این مؤسسات آلمانی و شکل‌گیری آنها در ایران نگاه کنید به ویلهلم لیتن - از نفوذ مسالمت‌آمیز تا... امتیازات و مؤسسات آلمان در ایران.
- (ص ۱۳۱) در مورد جزئیات مأموریت احتشام‌السلطنه در آلمان نگاه کنید به کتاب خاطرات احتشام‌السلطنه - پیشین.

در مورد بانک آلمان در ایران نگاه کنید به اسناد وزارت امور خارجه ایران.

۱- قرارداد بانک آلمان هشتم جمادی الاول ۱۳۲۴

۲- نامه شخص رئیس بانک استقراضی روس درباره افتتاح بانک آلمان بیست و

سوم جمادی الاخر ۱۳۲۵.

(ص ۱۳۲) در مورد نظر ویلهلم نسبت به ایران نگاه کنید به برادفورد. جی. مارتین

روابط ایران و آلمان - پیشین.

(صص ۱۳۶-۱۳۲) مظفرالدین شاه در آلمان برگرفته و تلخیص شده از خاطرات

میرزا محمود خان احتشام السلطنه است.

(ص ۱۳۸) سفرنامه مظفرالدین شاه روزنامه سفر دوم.

(ص ۱۴۳) بنگرید به خاطرات هاردینگ وزیر مختار انگلستان در ایران در آغاز

قرن بیستم، ترجمه دکتر محمدجواد شیخ الاسلامی - تهران - نشر دانشگاهی

(ص ۱۴۴) مدرسه آلمانی در تهران

ویلهلم لیتن در کتاب تحقیقی خود ایران از نفوذ مسالمت آمیز تا تحت الحمایگی،

اطلاعات زیر را در مورد این مدرسه ارائه می کند:

آموزشگاه عالی ایران و آلمان با ۸ معلم آلمانی و ۸ معلم ایرانی، در حدود ۳۰۰

شاگرد ایرانی داشت که با کمک هزینه‌ای برابر ۴۰۰۰۰ مارک (۱۲۰۰۰۰ تومان ایرانی) از

دولت ایران و معادل آن از آلمان، در تهران مشغول به کار بود. مشخصه این آموزشگاه

به صورت نمونه آلمانی آن، این بود که به جای زبان یونانی و لاتین، فارسی و عربی

تدریس می شد. برخلاف سایر مدارس که برای اهداف تبلیغاتی، توجه دانش آموزان را

به زبانهای خارجی یا مسائل مذهبی و ملی جلب می کردند، هدف این مرکز عالی آموزش

در این بود که به شاگردان خود تعلیم عمومی مقبولی بیاموزد برخلاف مدارس مذهبی،

در این مدرسه به معتقدین هر مذهب، حتی مسلمانان درس داده می شد و به دروس هر

مذهبی توجه می گردید. در سال ۱۹۱۴ اولین امتحان انجام گرفت.

عبدالله بهرامی در خاطرات خود اشاراتی به آن دارد زیرا مدتی از مسؤولان آن

بوده است.

ضمناً در اورمیه و خوی، توسط هیأت آلمان - اورینت در آذربایجان (مرکز

مدیریت در پتسدام): و این ماستر، شتراسه، مدرسه و پرورشگاه تأسیس گردید.

هر دو مدرسه و پرورشگاه در آغاز جنگ [اول] توسط روسها به زور بسته شد و

کودکان ارمنی پرورشگاه را در خیابانها رها کردند.

بنگرید به کتاب مزبور - ایران از نفوذ مسالمت آمیز تا - ترجمه دکتر مریم امیراحمدی - معین - ۱۳۶۷ - صص ۱۶۰ - ۱۵۹.

(ص ۱۴۵) مدرسه آلمانی در تهران

بنگرید به عبدالله بهرامی: خاطرات - تهران ۱۳۴۳ - ناشر

(ص ۱۴۷) رنه دالمانی: از خراسان تا بختیاری، ترجمه مترجم همایون فره‌وشی

(ص ۱۴۸) ویلهلم لیتن: ایران. از نفوذ مسالمت آمیز تا تحت‌الحمایگی - ترجمه

دکتر مریم احمدی

(ص ۱۴۹) ادوارد براون در کتاب خود «انقلاب ایران»، متن استهشادیه کمپانی -

سوسیک شویمان را آورده است.

(ص ۱۵۰) لیتن: از نفوذ مسالمت آمیز تا... و چارلز عیسوی: تاریخ اقتصادی ایران.

(ص ۱۵۱) لیتن، چارلز عیسوی - همان منابع

(ص ۱۵۳) آلفونس گابریل: تحقیقات جغرافیایی در ایران.

اسکارفن نیدرمایر: زیر آفتاب سوزان ایران

(ص ۱۵۴) آلفونس گابریل - تحقیقات جغرافیایی در ایران.

(ص ۱۵۴) آلفونس گابریل - تحقیقات جغرافیایی درباره ایران.

(ص ۱۵۹) اختلافات مرزی ایران و عثمانی و اشغال قسمتی از خاک آذربایجان

بوسیله ترکها.

اختلافات مرزی بین ایران و عثمانی از آغاز قرن نوزدهم همچنان ادامه داشت و

تا سال ۱۹۳۶ میلادی - ۱۳۱۵ ه. ش تا حدودی حل شد و در دهه سی نیز بقیه مسائل

رفع گردید محمودخان احتشام السلطنه علامیردولو در اواخر دوران سلطنت

مظفرالدین شاه مأمور رفع اختلافات و تخلیه مناطق مرزی از نیروهای عثمانی شد و

بطوریکه خود او در خاطراتش (صفحات ۵۷۳-۵۵۳) می‌نویسد به سلدوز در آذربایجان

غربی عزیمت کرد و در راس هیأتی از ایرانی‌ها به مذاکره با عثمانی‌ها پرداخت. شرح

کامل ماجرای رفع اختلاف در خاطرات مزبور آورده شده است و قدر مسلم اینکه سپاه

عثمانی علیرغم یک عقب‌نشینی موقت، مجدداً در دوره کوتاه سلطنت محمدعلی شاه

قسمتهایی از مرزهای شمال باختری ایران را در اشغال نگه داشت و در روز آغاز جنگ

بین عثمانی‌ها و انگلستان و روسیه، هیأت‌های ایرانی و عثمانی و نمایندگان روسیه و

انگلستان در مرز حضور داشتند و با شروع جنگ متفرق گردیدند و بعدها در دوران سلطنت رضاشاه در سال ۱۳۱۵ و پیش از بسته شدن پیمان سعدآباد که در سال ۱۳۱۶ به امضاء رسید و با گذشت ایران در ناحیه آارات و واگذاری آارات بزرگ به دولت ترکیه اختلافات رفع گردید. در سالهای پس از ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ بقیه موارد نیز مورد بررسی قرار گرفت و موضوع پایان یافت. به دوره کتاب اسناد روابط ایران و عثمانی از انتشارات دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه مراجعه شود.

ضمناً به کتاب خاطرات احتشام السلطنه - به کوشش سید محمد مهدی موسوی - تهران - زوار - ۱۳۶۷ - صص ۵۸۹ - ۵۵۳ (به همراه تعلیقات) و نیز کتاب اسناد مشروطه - نامه شماره یک از میرزا محمودخان وکیل‌الملک به نریمان‌خان قوام‌السلطنه (صص ۲۰-۱۱) مراجعه شود.

(ص ۱۶۳) حملات سالداتهای شرور روسیه به نویمان و هوفمان اتباع آلمانی در اورمییه و مشهد.

مخرج از نامه‌های اعتراضیه سفارت امپراتوری آلمان در تهران به وزارت امور خارجه ایران (کتاب سبز وزارت امور خارجه ۱۳۳۶ ه. ق).

(ص ۱۶۵) اعزام ناوگان جنگی انگلستان به سواحل جنوب ایران نگاه کنید به میروشنیکف - جنگ جهانی اول در ایوان، ترجمه ع. دخانیاتی (ص ۲۰۶) تلگرافات ساوجبلاغ مکرری به دولت - کتاب سبز وزارت امور خارجه ایران - ۱۳۳۶، ه. ق.

ص (۱۹۱-۱۹۲) مستخرج از خاطرات بلوشر و نیدرمایر (ص ۲۳۹) درباره اقدامات تبلیغاتی، سیاسی، نظامی و خرابکاری آلمانی‌ها در ایران در سالهای ۱۹۱۸ - ۱۹۱۴ نگاه کنید به ویلهلم لیتن: خاطرات - کحال‌زاده: دیده‌ها و شنیده‌ها، بلوشر: سفرنامه، اسکارفن نیدرمایر: زیر آفتاب سوزان ایران - کریستوفر سایکس: واسموس - ماژور ملک‌زاده هیربد: خاطرات - جهانگیر قائم‌مقامی: تاریخ ژاندارمری ایران - مورخ‌الدوله سپهر: ایران در جنگ بزرگ ۱۰۴ آدمیت: فارس در جنگ بین‌الملل اول - عبدالله بهرامی: خاطرات، ژنرال سرپرسی سایکس: تاریخ ایران (جلد دوم) ژنرال ماپرلی: مأموریت در ایران - سرکلرمونت اسکیرین: جنگهای جهانی در ایران و منابع دیگر.

(ص ۲۴۰) در مورد تأسیس سپاه تفنگداران جنوب نگاه کنید به ژنرال سرپرسی

سایکس: تاریخ ایران - جلد دوم - مورخ الدوله سپهر: ایران در جنگ بزرگ، پلیس جنوب: فلوریدا سیفری

(ص ۲۴۱) ژنرال سرپرسی سایکس - تاریخ ایران جلد دوم

و نیز اسناد وزارت امور خارجه ایران - کارتن آلمان

- خلاصه تلگراف ۲۴ جمادی الثانی ۱۳۳۲ کنسول روس در اصفهان دایر بر اینکه چهار نفر آلمانی همراه کاروان بزرگی که بار آن فشنگ (اسلحه) و طلا بود از طرف کرمانشاهان وارد شدند.

- نامه ۱۰۳۰ بیست و هفتم جمادی الثانی ۱۳۳۲ وزارت داخله به وزارت خارجه در باب اینکه ۵ نفر آلمانی هفتاد صندوق اسباب با سیم تلگراف بیسیم وارد اصفهان کرده‌اند.

- نامه ۱۲۶۵ بیست و نهم ثور ۱۳۳۲ وزارت داخله به وزارت خارجه متضمن گزارش نظمی اصفهان در باب ورود ۴ نفر آلمانی با اسلحه و پول آلمان و لیره عثمانی به اصفهان.

- نامه اعتراضیه ۱۲۲۱ - ۲۱۵۹ مورخ ۵ رجب ۱۳۳۳ وزارت خارجه به سفارت آلمان راجع به ورود ۴ نفر آلمانی حامل اسلحه و پول به اصفهان.

- نامه ۱۸۴۲ بیست و دوم شعبان ۱۳۳۳ وزارت داخله به وزارت خارجه متضمن سواد تلگراف فرمانده رژیمن ششم (ماژورادوال) و کسب تکلیف در مورد ورود اسلحه‌های آلمانی‌ها.

- نامه ۲۴۷۳ بیست و پنجم رمضان ۱۳۳۳ وزارت داخله به وزارت خارجه متضمن سواد تلگراف حکومتی کاشان در باب ۸ نفر آلمانی که به کاشان وارد شده‌اند.

- نامه ۱۱۲ اول برج سرطان ریاست وزراء به وزارت خارجه در خصوص اسلحه و مهماتی که آلمانها به اصفهان وارد می‌نمایند.

- تلگراف ۱۵ رمضان ۱۳۳۳ کرمان درباره اقدامات سوگمایر کنسول آلمان در کرمان.

- نامه ۲۵۲۹ دوازدهم رمضان ۱۳۳۳ وزارت داخله به وزارت خارجه راجع به رفتار سوگمایر در کرمان.

- نامه نوزدهم وزارت داخله به وزارت خارجه درباره اقدامات سوگمایر در کرمان.

- نامه ۲۶۶ سلخ رمضان ۱۳۳۳ ولایات خمسه به وزارت خارجه راجع به ورود ۱۲

آلمانی و یک افسر عثمانی به بشرویه.

- نامه ۱۲۲ یازدهم شوال ۱۳۳۳ کارگزاری قاینات به وزارت خارجه راجع به ورود آلمانها به قاینات.

- نامه ۱۰۶۳ - ۱۳۱۷ بیست و هشتم شوال ۱۳۳۳ وزارت خارجه به وزارت داخله راجع به عملیات انگلیسها و آلمانها در اصفهان.

- ۳۸۹۹ بیست و یکم ذیحجه ۱۳۳۳ متضمن تلگراف حکومت اصفهان درباره جمع آوری اشرار و سیله دکتر پوژن آلمانی.

- نامه ۱۲ جمادی الثانی ۱۳۳۳ سفارت انگلیس به وزارت خارجه که هیچیک از اطریشیها و آلمانهای محرک را که در این اواخر در جنوب و طرف شرقی ایرانی گرفتار شده اند آزاد نمایند تا کنسول انگلیس مقیم شیراز و سایر رعایای انگلیسی را که در زندان اهرم نگهداشته اند تسلیم نمایند و آزاد نمایند.

- نامه ۱۹۰۰ چهاردهم جمادی الاول ۱۳۳۴ کارگزاری کرمانشاه به وزارت خارجه. روسها فشنگهای آلمانی را که جا مانده محترق می کنند.

- نامه ۴۴۲۱ شانزدهم رمضان ۱۳۳۴ به وزارت خارجه راجع به جنبش آلمانها در ایران.

- نامه ۱۰۶۰ چهارم رجب ۱۳۳۷ کارگزاری اصفهان متضمن اعلان چاپی کنسول انگلیس درباره دستگیری واسموس آلمانی. -

(ص ۲۴۲) اوسکارفن نیدرمایر: زیر آفتاب سوزان ایران - ترجمه کیکاووس جهاننداری.

(ص ۲۴۲) واسموس - کریستوفر سایکس نویسنده انگلیسی کتابی زیر عنوان واسموس نوشته است. آرنولد ویلسون و ژنرال سایکس نیز در آثار خود به او اشاره کرده اند. مورخ الدوله سپهر شرح کاملی از فعالیتهای وی را آورده است.

(ص ۲۴۳) نگاه کنید به کریستوفر سایکس، واسموس یا لورنس آلمانی، ترجمه حسین سعادت نوری

(ص ۲۴۴) خاطرات ماژورهای دو دهه پس از ایام اقامت و مأموریتش در ایران در سالهای پس از جنگ جهانی دوم در آمریکا انتشار یافت. ترجمه ناقص و خلاصه ای از آن در سالهای دهه بیست بوسیله مرحوم علی جواهرکلام به زبان فارسی و در مطبوعات تهران به چاپ رسیده است. جا دارد که این کتاب یک بار دیگر و به صورت کامل به فارسی

برگردانده شود.

(ص ۲۴۶) طرح انورپاشا در مورد ایران و افغانستان

در کتابهای اوسکارفن نیدرمایر و ویپرت بلوشر آورده شده است.

(ص ۲۴۹) نگاه کنید به نیدرمایر، زیر آفتاب سوزان ایران.

(ص ۲۵۰) برای آگاهی از نحوه اقدامات واسموس و مأمورین آلمانی در مناطق و

تأسیسات نفتی ایران در خوزستان در جریان جنگ اول جهانی نگاه کنید به علی

یعقوبی نژاد: رئیس نفت - تهران - یادواره کتاب - بهار ۱۳۷۳ - فصل جنگ نفت - صص

۱۸۷ تا ۱۹۱.

واسموس مدتی پیش از آغاز جنگ به مسجد سلیمان سفر کرده و قلم و دفترچه

یادداشت به دست در آن گردش کرده بود.

(ص ۲۵۱) در روزهای ۶ فوریه ۱۹۱۵ افراد قبیله بادی در اهواز دو خط لوله

رابین اهواز و کوت عبدالله قطع کردند و نفت موجود در لوله را آتش زدند و انبارهای

کمپانی را غارت کردند و پایه‌های سیم تلفن ارتباط شرکت را نیز قطع کردند. راه‌اندازی

مجدد جریان نفت ۴ ماه طول کشید. بعدها بهانه‌ای برای انگلیسیها شد که تقاضای

خسارات هنگفتی بکنند و آن را از سهمیه ایران کسر نمایند.

علی یعقوبی نژاد - همان کتاب - ص ۱۸۹.

(ص ۲۵۳) شرح اقدامات واسموس را از کتاب معروف واسموس یا لورنس

آلمانی اثر کریستوفر سایکس و کتاب زیر آفتاب سوزان ایران اسکارفن نیدرمایر و ایران

در جنگ بزرگ مورخ‌الدوله سپهر خلاصه کرده‌ام.

(ص ۲۵۵) اسناد وزارت امور خارجه ایران - کتاب سبز - سال ۱۳۳۶ ه. ق

مکتوبات واسموس - سفارت آلمان و وزارت امور خارجه ایران.

(ص ۲۵۸) کتاب سبز وزارت امور خارجه

(ص ۲۵۹) کتاب سبز وزارت خارجه ایران، ۱۳۳۶ ه. ق.

(ص ۲۶۰) کتاب سبز وزارت خارجه ایران - ۱۳۳۶ ه. ق.

ضمائم

راهنمای اسناد برای مطالعه در مورد رویدادهای ایران پس از مشروطه تا پایان جنگ اول جهانی علل تنفر مردم ایران از دولت روسیه تزاری

اسناد موجود در آرشیو وزارت امور خارجه ایران - در مورد تعدیات دولت روسیه تزاری به ایران

۱ - یادداشت ۲۵۰ - دوم رجب ۱۳۲۷ سفارت روس به وزارت امور خارجه ستارخان و باقرخان، ملیان را بر علیه روس تحریک می نمایند.

۲ - جواب یادداشت فوق الذکر بشماره ۸۷۰۳ مورخ سوم رجب از ظرف وزارت امور خارجه مردم تبریز شدت و سختی که قشون روس بر آنها وارد آورده بنا بوظائف مهمان نوازی تحمل نموده بدیهی است در این صورت علاوه بر اینکه ستارخان و باقرخان را محرک ندانسته و ملیان را مشوب باین اقدامات نخواهند دانست قدغن فرمایند که قشون بهیه روس میزبانان خود را بتحمل این همه رنج رضا ندهند.

۳ - سواد تلگراف رمز وزارت خارجه به مفخم الملک مورخ ۶ رجب ۱۳۲۷: یکهزار سرباز روس وارد قزوین شده با وجود امنیت علت ورود قشون روس به قزوین چیست... ضمیمه گزارش ۳۱ مورخ ۶ رجب کمیسیون فوق العاده.

۴ - مراسله شماره ۸۸۱۴ مورخ ۷ رجب ۱۳۲۷ وزارت خارجه به سفارت روس. اعتراض به ورود سربازان روس به قزوین و انجام پاره نمایشات از طرف آنها تجاوزات روس بعد از قرارداد ۱۹۰۷.

۵ - یادداشت شماره ۲۷۵ مورخ ۱۵ رجب ۱۳۲۷ سفارت روس به وزارت خارجه.

.... جناب مخبر السلطنه حکمران آذربایجان بواسطه سستی حال نمی توانند

از عهده نظم و امنیت آنجا برآیند و باز خاطر محترم آن وزارت محترمه را متذکر می‌شود که عودت عساکر دولت قویشوکت امپراطوری از تبریز منوط باستقرار نظم و امنیت کامل آن صفحات می‌باشد.

۶ - مراسله بسفارتین روس و انگلیس شماره ۹۰۵۷-۲۲ رجب ۱۳۲۷ درباره درخواست معادت قشون روس از ایران.

۷ - سواد مراسله ۲۴ رجب ۱۳۲۷ شماره ۱۲: قزاقها به مساجد رفته بعضی حرکات ناشایست می‌نمایند.

۸ - گزارش ۷ شعبان ۱۳۲۷ از قزوین - دو هزار سالدات روس وارد قزوین شده بی‌اغات صدمه زیادی رسانده‌اند.

۹ - تلگراف ۱۳۸ مورخ ۱۱ شعبان مخبرالسلطنه حاکم آذربایجان: معلوم نیست قوای نظامی روس در خاک ایران به امرکی و برای چه مقصود برای تنبیه قراچه داغها عزیمت نموده‌اند.

تجاوزات روس بعد از قرارداد ۱۹۰۷

۱۰ - گزارش ۵۸۰ مورخ ۱۴ شعبان از سراب - روسها از محلات و کوچه‌ها نقشه برداری می‌نمایند.

۱۱ - یادداشت ۹۸۶۴ مورخ ۲۷ شعبان ۱۳۲۷ وزارت خارجه به سفارت

روس:

نایب کنسول روس رحیم خان شقی را فراری داده است. کلیه رفتار و اقدام آن دولت در قراچه داغ بکلی از انصاف دور و برخلاف قید رسمی عدم مداخله در امور ایران بوده جدا اعتراض می‌نماید.

۱۲ - نامه ۸۸۹ نوزدهم ذیحجه وزارت خارجه به سفارش روس.

اعتراض به هیأت نظامیان روس در قزوین (۲ برگ ضمیمه).

۱۳ - گزارش تلگرافی ۱۰۸۰ مورخ ۲۳ ذیحجه ۱۳۲۷ قزوین به وزارت

خارجه: اهالی در انجمن و در دارالحکومه از نداشتن امنیت و حرکات وحشیانه روسها تظلم دارند.

۱۴ - مراسله اشعاری ۱۶۳۲۸ وزارت خارجه به سفارت روس: درباره اینکه

سربازان روس در قزوین شبها دست بسرقت می‌زنند.

تجاوزات روس بعد از قرارداد ۱۹۰۷

- ۱۵ - نامه شماره ۲۴۰ مورخ ۱۷ جمادی‌الثانی ۱۳۲۷ سفارت روس. نظر بر اینکه فدائیان و بختیارها حرکت خود را به تهران متوقف ننموده‌اند برای حفظ راه انزلی و تهران که متعلق به ماست یکدسته نظامی با استعداد از بادکوبه و انزلی اعزام گردید. عجالاً از قزوین بیشتر نخواهند آمد.
- .... توقف قشون روس در ایران تا زمانی خواهد بود که بهیچوجه خطر جانی و مالی متوجه اتباع و ادارات روس نباشد.
- ۱۶ - قرارداد مسیوسمیرنوف کاپیتان توپخانه روسیه برای معلمی احمدشاه بمدت چهار سال مورخ بیستم جمادی‌الثانی ۱۳۲۷.
- ۱۷ - نامه نایب‌السلطنه به سفارت روس درباره تعیین ساعات درس زبان روسی احمدشاه.
- ۱۸ - یادداشت شماره ۲۸۴ مورخ ۱۹ رجب ۱۳۲۷ سفارت روس بوزارت خارجه درباره تکذیب مندرجات جریده هفتم مجلس «که شاه حالیه فرانسه حرف نمی‌زند فقط معلمش یکنفر صاحب منصب روسی است موسوم به کاپیتان سمیرنوف که یک محرک پلتیکی است».
- ۱۹ - ترجمه تلگراف ۱۱۰۲۱ مورخ ۲۱ مارس. کشتی جنگی روس (کراسناوسک) روز ۲۹ مارس در انزلی لنگر انداخته است.
- ۲۰ - نامه ۳۶۱ سوم رمضان ۱۳۲۸ سفارت روس: از ابتدای انقلابات اخیر برعهده قزاقان مستحفظ کنسولگریها افزوده شده است.
- ۲۱ - نامه ۶۱۷۰ مورخ ۱۷ محرم ۱۳۲۸ وزارت مالیه: رئیس گمرک انزلی به مناسبت حرکات خلاف قانون صاحب‌منصبان روس نامه‌ای به وزارت مالیه نوشته و تعیین تکلیف خود را خواسته است.
- تجاوزات روس بعد از قرارداد ۱۹۰۷
- ۲۲ - تلگراف شماره ۶۶ مورخ ۱۹ صفر ۱۳۲۸ معاون حکومت قزوین: روسها بیرون دروازه خط تهران در خاک نجف‌آباد تربت سنگر مفصل داده‌اند.
- ۲۳ - یادداشت ۹۲۶ مورخ ۱۱ صفر ۱۳۲۸ وزارت خارجه به سفارت روس. قزاقهای روس در زنجان و حوالی آن اقدام به عکسبرداری می‌نمایند.
- ۲۴ - مراسله شماره ۵۷۲۷ مورخ ۲۷ صفر ۱۳۲۸ وزارت خارجه به سفارت روس: روز به روز رفتار قشون دولت روس برخلاف و داد و دوستی دولتین شدت

می نماید.

- ۲۵ - استخراج تلگراف ۲۹ صفر ۱۳۲۸ پترزبورگ: روسها منتظر وصول مطالبات معوقه خود - ۱ - مسأله راه آستارا ۲ - واقعه جنرال کنسول بوشهر. رودخانه چمخاله و امتیاز دریاچه ارومی هستند که ایران را تخلیه نمایند.
- ۲۶ - مراسله شماره ۵۸۰۹ مورخ غره ربیع الاول ۱۳۲۸ وزارت خارجه به سفارت روس: در مورد ورود ۵۲ نفر قزاق روس به بوشهر. تجاوزات روس بعد از قرارداد ۱۹۰۷
- ۲۷ - نامه ۴۲۷۶ مورخ ۷ ربیع الاول ۱۳۲۸ وزارت خارجه به کارگزاری تبریز در باب نقشه برداری کوچه های تبریز و ممانعت از آن شرحی به سفارت روس نوشته شده است. ضمیمه گزارش آذربایجان.
- ۲۸ - مراسله ۶۱۹۵ مورخ ۱۶ ربیع الاول وزارت خارجه به سفارت روس درباره قطع دست یکنفر از اهالی قزوین وسیله صاحب منصب روسی.
- ۲۹ - نامه ۲۴۱ مورخ ۱۷ جمادی الثانی ۱۳۲۸ سفارت روس. «نظامیان روس بعد از استقرار نظم و امنیت در تبریز ایران را تخلیه خواهند نمود.»
- ۳۰ - ترجمه تلگراف درباره اوضاع ایران و حمایتی که روسها از رحیم خان دزد می نمایند.
- ۳۱ - بریده روزنامه هرالد نیویورک در مورد اعتراض به اولتیماتوم روس - ۵ ذیحجه ۱۳۲۹.
- ۳۲ - سواد تلگراف مجلس شورایی ملی به حضرات آیت الله خراسانی، مازندرانی درباره اولتیماتوم روس ۱۴ ذیحجه ۱۳۲۹.
- ۳۳ - حکم و فتوای علمای اعلام درباره اولتیماتوم روس ذیحجه ۱۳۲۹.
- ۳۴ - سواد نامه آیت الله خراسانی به کارگزار ایران در بغداد ذیحجه ۱۳۲۹.
- ۳۵ - سواد تلگراف آیت الله خراسانی ۲۲ تشرین ثانی ۱۳۲۷.
- ۳۶ - سواد تلگراف میرزا محمد تقی شیرازی ۲۲ تشرین ثانی ۱۳۲۷.
- ۳۷ - نامه ۱۸۹۴ مورخ ۱۹ ذیحجه ۱۳۲۹ کارگزار بغداد درباره اجتماع علماء برای اعتراض به اولتیماتوم روس.
- ۳۸ - گزارش ۱۷۱ سفیر ایران در بروکسل مورخ ۲۲ ذیحجه ۱۳۲۹ درباره

سوء تأثیر اولتیماتوم روس در بروکسل.

- ۳۹ - نامه ۱۶۴ - دوم محرم ۱۳۳۰ سفیر روس درباره اولتیماتوم.
- ۴۰ - نامه ۲۳۵۲ - ۲۷ پنجم محرم ۱۳۳۰ وزارت خارجه به شارژدافر ایران در واشنگتن: برای نگهداری شوستر همه گونه مساعی به عمل آمد ولی متأسفانه برای جلوگیری از خطرات بزرگتر مجبور به عزل مشارالیه گردید.
- ۴۱ - گزارش ۱۷ جدی کارگزار اصفهان درباره هیجان مردم.
- ۴۲ - تلگراف ۲۱ محرم ۱۳۳۰ از استانبول: علما برای اعتراض اجباراً عازم کاظمین و ایران هستند.
- ۴۳ - گزارش ۶۱/۳۰ سفیر ایران در لندن: متن انگلیسی خبر روزنامه تایمز و ترجمه آن درباره شوستر و دلیری مردم جنوب ایران (۵ برگ).
- ۴۴ - گزارش ۲۷ کارگزاری انزلی مورخ ۲۴ محرم ۱۳۳۰ درباره خروج شوستر از ایران.
- ۴۵ - متن و ترجمه خبر روزنامه فرانکفورت سایتونک مورخ ۱۱ نوامبر ۱۹۱۱ درباره اولتیماتوم روس.
- ۴۶ - سواد اولتیماتوم دولتین انگلیس و روس به ایران درباره اخراج شوستر و تحمیل قرارداد ۱۹۰۷ به ایران.
- ۴۷ - سواد متن انگلیسی نامه پادشاه انگلیس درباره شناسائی ولیعهدی محمد حسن میرزا.
- ۴۸ - نامه ۱۶ جمادی الثانی ۱۳۲۹ سفارت روس درباره شناسائی ولیعهدی محمد حسن میرزا.
- ۴۹ - نامه ۳۸۴۸ سلخ ربیع الاول ۱۳۳۰ ایران در قبولی اولتیماتوم به سفارتین روس و انگلیس.
- ۵۰ - نامه ۴۶۸۸ - ۱۶۷۲ هفدهم جمادی الاول ۱۳۳۰ وزارت خارجه به سفارت ایران در پترزبورگ در مورد تحریکات مأمورین روس در خراسان - آذربایجان - گیلان.
- ۵۱ - نامه ۳۰۰/۳۰ سفیر ایران در لندن متضمن خبر منتشره در روزنامه‌ها درباره واقعه مشهد (متن انگلیس و ترجمه فارسی).
- ۵۲ - نامه ۶۷۲۳ پنجم جمادی الثانی ۱۳۳۰ وزارت معارف درباره خسارات

وارده به صحن مطهر حضرت امام رضا علیه السلام.

۵۳ - نامه ۱۸۱۵ - ۱۰۷۹۰ بیست و هشتم رمضان ۱۳۳۰ وزارت داخله متضمن تلگراف ۲۱۵۶ دهم سنبله خراسان مبنی بر اینکه کنسول روس مطالبه مخارج کسانی را که در واقعه مشهد دستگیر ساخته است می نماید.

۵۴ - تصمیمات میتینگ مسلمانان بیروت در مورد رفع توهین از مرقد حضرت امام رضا علیه السلام.

۵۵ - اعلان فرمانده قشون روس در مشهد.

۵۶ - نامه ۲۶۵۱ - ۲۱۵ مورخ ۲۲ محرم ۱۳۳۰ وزارت امور خارجه به سفارت ایران در پترزبورگ درباره تحریکات و مداخلات و تجاوزات روسها در گیلان بعد از قبول اولتیماتوم.

۵۶ سو رفتار روسیه تزاری در ایران در سال ۱۳۳۰ هـ. ق

نامه شماره ۴۶۸۸ - ۱۶۷۲ مورخ ۱۷ جمادی الاول ۱۳۳۰ وزارت خارجه ایران به سفارت ایران در پترزبورگ.

موضوع: اعمال و رفتار قشون روس در خراسان و توپ بستن صحن مطهر حضرت رضا علیه السلام و تلفات مردم و خسارات وارده بر صحن مطهر. ضمائم: ۵ فقره سند.

الف - نامه ۳۰۰ - ۳۰ مورخ ۱۵ جمادی الاول ۱۳۳۰ سفیر ایران در لندن به وزارت خارجه.

موضوع: ارسال بریده جریده تایمز مورخ ۲۶ آوریل و ترجمه آن در مورد چگونگی بمباران صحن مطهر.

ب - گزارش ۶۷۳۳ مورخ ۵ جمادی الاول ۱۳۳۰ وزارت معارف و اوقاف و فواید عامه.

موضوع: خسارت وارده به صحن مطهر.

ج - نامه خیلی فوری شماره ۱۸۱۵ - ۱۰۶۹۰ مورخ ۲۸ رمضان ۱۳۳۰ - به انضمام سواد تلگراف ۱۰ سنبله ایالت خراسان.

موضوع: کنسول روس پس از توپ بستن مجلس مخارج محبوسین را مطالبه می نماید.

د - تصمیمات مسلمانان بیروت مورخ ۲۴ مه ۱۹۱۲ (متن فرانسه. ترجمه آن).

موضوع: توهین روس به مرقد مطهر حضرت امام رضا علیه السلام.

ه - آگهی چاپی منتشره از طرف فرمانده قوای نظامی روس در مشهد. توضیح در ذیل این آگهی با قلم آبی چنین نوشته شده است (این اعلان باید توسط ایالت بشود. رئیس قشون البته امر را به کارگزار اخطار کنید).
- نامه ۲۶۵۱ - ۲۵۱ مورخ ۲۳ محرم ۱۳۳۰ وزارتخارجه به سفارت ایران در پترزبورگ، درباره اخراج شوستر.

موضوع: اقدامات و تجاوزات روسها در ولایات تبریز. انزلی. رشت. ضمایم ۱۰ فقره نامه و آگهی.

الف - آگهی چاپی منتشره از طرف کنسول روس در رشت مورخ ۱۲ دسامبر ۱۹۱۲ مطابق با سوم محرم ۱۳۳۰ -

موضوع: عده‌ای از مخالفین به مستحفظین کنسولگری مزبور حمله کرده‌اند.

ب - آگهی چاپی مردم رشت در رد ادعای کنسول روس.

ج - تلگراف ۸ محرم ۱۳۳۰ رشت.

موضوع: مجتهد، وکیل انجمن شهر رشت، رئیس امنیه، معاون نظمیه و چند نفر از طرف کنسولگری تحت الحفظ به انزلی اعزام شدند.

د - نامه ۵۸ مورخ ۸ محرم ۱۳۳۰ کنسولگری ایران در بادکوبه.

موضوع: روز هفتم محرم ۱۰ نفر از اشخاص معتبر انزلی را که اسامی آنها به موجب صورت معروض می شود تحت الحفظ به بادکوبه آوردند. بعد از تحقیقات به محبس فرستادند.

ه - نامه ۵۷۳ مورخ ۱۲ محرم ۱۳۳۰ شارژدافر ایران در امریکا.

موضوع: تلگراف ۱۱۱۴ وزارتخارجه رسید از اقدامات خصمانه روسها در تبریز اطلاع حاصل شد. مراتب به وزارت خارجه امریکا و روزنامه‌های امریکا اعلام داشتیم.

و - نامه ۶۲۷۸ - ۲۱۹۹۹ سوم ربیع الاول ۱۳۳۰ وزارت داخله به وزارت امور خارجه.

موضوع: روسها در رشت تعدی و به بانوان ایجاد مزاحمت می نمایند.

ز - تلگراف فوری ۲ محرم ۱۳۳۰ رشت.

موضوع: بازکردن دکاکین رشت به قوه جبریه روس.

ح - گزارش ۳۷۷ دوازدهم ربیع الاول ۱۳۳۰ کارگزار خوی.

موضوع: ۶۰۰۰ نفر قشون روس در خوی - سلماس - ارومیه مقیم اند. اتصالاً

می آیند بقدر لزوم توپخانه و مهمات دارند و ۵۰۰ نفر عساکر عثمانی در دهات اشغالی مقیمند.

ط - نامه ۵۳۳ نهم صفر ۱۳۳۰ کارگزاری سلماس.

موضوع: ۳۰۰ نفر قزاق روس با چند نفر افسر وارد سلماس شدند. عثمانیها

هم از ورود روسها متوحش شده بر تعداد نفرات خود افزوده اند. ۱۰۰ نفر عسکر در دیلمقان گذاشته اند. احتمال زد و خورد می رود.

ی - نامه ۷۵۷۳ بیست و ششم محرم ۱۳۳۰ وزارت داخله.

موضوع: تا دو هفته دیگر ۲۰۰۰ نفر سرباز روس علاوه بر آنهاییکه قبلاً

بوده اند وارد قزوین خواهد شد.

مدارک مربوط به اولتیماتوم دولتین روس و انگلیس

۱- ترجمه متن اولتیماتوم مورخ ۲۹ صفر ۱۳۳۰

موضوع اول: دولتین حاضرند برای مصارف فوری هریک مبلغ ۱۰۰۰۰۰۰ لیره

به دولت ایران مساعده دهند.

دوم: مبالغ فوق از قرار ۷٪ در سال به دولت ایران مساعده خواهد شد، از

اولین قرض پرداخته خواهد شد.

سوم: مبلغ این قرض تحت نظارت خزانه داری کل و مطابق پروگرامی که

خزانه داری کل به اتفاق هیأت وزرا حاضر خواهند کرد و به تصدیق سفارتین خواهد

رسید به مصرف می رسد و معین است که مبلغ عمده این قرض برای تشکیل

ژاندارمری دولتی به معاونت صاحب منصبان سوئدی به مصرف خواهد رسید.

انجام مراتب فوق منوط بر آنست که دولت ایران:

اولاً - مسلک سیاسی خود را از این به بعد موافق اصول قرارداد انگلیس و

روس منعقدده مه ۱۹۰۷ قرار دهند.

ثانیاً قشون مجاهدین که در خدمت دولت هستند به محض خروج -

محمد علی میرزا و سالارالدوله از ایران مرخص گردد.

ثالثاً برای تشکیل یک قشون نظامی کوچک با سفارتین مذاکره نمایند.
 رابعاً برای حرکت محمدعلی میرزا از ایران و مواجب وی و عفو عمومی
 برای همراهان ایشان، قراری بدهند. بارکلی - کوزیل [نمایندگان سیاسی انگلیس و
 روس در ایران]

۲- تلگراف مورخ ۱۴ ذیحجه ۱۳۲۹ ریاست مجلس شورایی ملی
 (موثمن الملک) به حضرات آیت الله آقایان خراسانی، مازندرانی، یزدی - شیرازی -
 صدر و عموم رؤسای اسلام و علمای اعلام علی الله مقامهم.
 موضوع: دولت روس اولتیماتوم استقلال شکنانه بدولت ایران داده است،
 مفاد آن عزل خزانه دار و شرط تصویب سفارتین انگلیس و روس در صورت جلب
 مستخدمین خارجه و دادن وجه خسارت قشونی که اعزام کرده است.
 مجلس این تقاضا را مخالف استقلال دانسته از قبول آن امتناع جست. دولت
 روس قشون خود را که بدون هیچ مستمسک مشروع به رشت وارده کرده بود
 برخلاف عهود مقدسه و حقوق محفوظه بداخله اعزام می نماید؛ لازم است این
 لطمه بزرگ عالم اسلامیت را که متضمن محوملیت ایران و ایرانیان است معروض
 داشته خاطر آن ذوات مقدس را مستحضر نماید تا هر طور صلاح می دانند به تکلیف
 اسلامیت اقدام فرمایند.

۳- نامه ۱۸۹۴ مورخ ۱۹ ذیحجه ۱۳۲۹ کارگزاری اول دولت علیه ایران در
 بغداد به وزارت خارجه.

موضوع: تلگراف ریاست مجلس، به همه علمای اعلام تقدیم شد. علمای
 کربلای معلی در نجف اشرف با حضرت آیت الله خراسانی و مازندرانی مجتمع،
 قصد حرکت به کاظمین دارند. نماز جماعت تعطیل شد. تلگرافات مؤثر بهمه جا
 کرده اند. از هندوستان هم تلگرافات زیادی به آقایان رسیده است.

۴- تلگراف جوابیه آیت الله خراسانی به رئیس مجلس شورای ملی.
 موضوع: اقدامات مفیده را به جان حاضر و منتظریم اقدامات دولت و ملت و
 مقتضیات وقت را اعلام فرمایند.

۵- تلگراف جوابیه حضرت آیت الله آقامیرزا محمدتقی شیرازی از سامره
 به رئیس مجلس شورای ملی.

موضوع: معلوم است احاد مسلمین گذشته از رؤسای اسلام به اقتضا اول

وظیفهٔ اسلامیت، در هر حال تمکین از استیلای خارجه و محو استقلال ایران نخواهند نمود و حتی المقدور در صدد رفع و دفع می‌باشم. محمدتقی شیرازی.

۶- مواد رقعہ جناب آیت‌الله‌زاده خراسانی بکارپردازی ایران در بغداد.

موضوع: تلگراف رئیس مجلس دیشب واصل فوق آنچه تصور شود بر هموم و عموم افزود. همین صورت تلگراف جوف را به استانبول مخابره نموده به موارد لازمه برسانید.

تلگراف ضمیمه -

بسم الله الرحمن الرحيم

بر کافه مسلمین واضح است که نفاق و اختلافات داخلی ایران عبد صلیب را کامیاب نموده برای محو توحید نبوت حضرت ختمی مرتبت صلی الله علیه و آله که اهم مکنونات دیرینه آنهاست کاملاً ترقی یافته؛ از یک طرف ایتالیا به طرابلس غرب و از طرف دیگر روس و انگلیس به شمال و جنوب ایران قشون وارد کرده؛ اندک تسامح موجب ذهاب اسلام است، اعاذالله مسلمین عن ذالک علیهذا بر قاطبه مسلمین و صاحبان فطرت اسلامیت و عرق دیانت خصوصاً عشایر و ایلات با حمیت واجب عینی است که در مقام دفاع از بیضه اسلام و دفع حملات ظالمانه صلیبیان که بالضروره الدینه از اهم فرایض اسلامیه است اتفاق و اتحاد حقیقی نموده از تمام اغراض شخصیه که منشاء این همه خرابیها است اغماض نمایند؛ دعوت اسلام را اجابت و استغاثه شریعت محمد صلی الله علیه و آله را لبیک گویند و جعلکم من انصار دینه والسلام علیکم ورحمته الله و برکاته.

امضاء و مهر عبدالله المازندرانی - امضا ولد محمد کاظم خراسانی -

۷- نامه ۱۷۱ مورخ ۲۴ ذیحجه ۱۳۲۹ سفارت ایران در بروکسل.

موضوع: خبر اولتیماتوم دولت روس به دولت علیه در دوایر رسمیه و غیررسمیه بروکسل اثر بسیار بدی بخشید.

۸- نامه ۵۳۴ پنجم ذیحجه ۱۳۲۹ شارژدافر ایران در امریکا.

دوستان ایرانی در اتازونی اعتراضهای شدید به اولتیماتوم روس نمودند. بریده روزنامه نیویورک هرالد که روز چهارم ذیحجه طبع شده است به ضمیمه ارسال می‌دارد.

- ۹- بریده روزنامه آلمانی فرانکفورت مورخ ۱۲ نوامبر ۱۹۱۲ شماره ۳۱۴-
موضوع: (متن آلمانی و ترجمه آن راجع به اولتیماتوم روس به ایران).
۱۰- تلگراف ۱۷ محرم ۱۳۳۰ از اصفهان.
موضوع: مردم در اثر اولتیماتوم روس بهیجان آمده‌اند در مسجد شاه متحصن
شده و به اولتیماتوم روس معترضند.
۱۱- تلگراف رمز استانبول بیست و یکم محرم ۱۳۳۰
موضوع: علما تلگراف می‌فرمایند بواسطه اخبار تبریز اجباراً عازم کاظمین و
به جانب ایران هستند.
۱۲- گزارش ۳۰-۶۱ سفارت ایران در لندن دوازدهم محرم ۱۳۳۰ -
موضوع: مقاله تایمس درباره دلیری مردم جنوب و عدم تناسب مرنارد
[مستشار بلژیکی] برای خزانه‌داری کل.
۱۳- نامه جوابیه ۳۸۴۸ ربیع‌الاول ۱۳۳۰ وزارتخارجه به سفارتین روس و
انگلیس.
موضوع: قبول اولتیماتوم - اخراج شوستر - تطبیق سیاست دولت ایران با
مفاد قرارداد ۱۹۰۷ -
۱۴- نامه شماره ۲۳۵۲ - ۲۷ محرم الحرام ۱۳۳۰ به شارژدافر ایران در امریکا.
موضوع: از طرف دولت هم همه قسم مساعی برای نگاهداری مستر شوستر
به عمل آمد. ولی متأسفانه برای جلوگیری از خطرات بزرگتر مجبور به قبول عزل
مشارالیه شد.
۱۵- نامه ۲۷/۷ - ۲۴ محرم ۱۳۳۰ کارگزاری انزلی.
موضوع: گزارش خروج مستر شوستر از ایران «مستر شوستر با مادام و دو
طفل خود به اتفاق مسیو ادوارد هل [عضو] سفارت امریکا وارد شد و امروز با کشتی
موسوم به ترگان عازم بادکوبه شدند. ابوالقاسم -
۱۶- مراسله ۱۶۴ دوم محرم ۱۳۳۰ سفارت روس به وزارتخارجه.
موضوع: تشکر از قبول اولتیماتوم.

خسارات خراسان

طبق تحقیق کمیسیون خسارت که بعد از پایان جنگ تشکیل گردید خسارات

	وارد به مشهد در این ایام از طرف روسها بقرار زیر بود.
۲۵۰۰۰۰ تومان	خسارات بمباران صحن مطهر
۲۰۰۰۰۰ تومان	اشیائی که به سرقت برده اند از قبیل جواهر و طلاآلات و غیره
۲۵۰۰۰ تومان	اشیاء متعلق به آستانه که در کشیک خانه بوده است
۳۰۰۰۰ تومان	خرابی که به ساعت وارد آمد و خسارت کتابخانه و سرقت آنها
۲۵۰۰۰۰ تومان	خرابی خشت و کاشیها که از زمان سلطان سنجر بوده
۳۰۰۰۰ تومان	اسباب و اثاثیه کشیک خانه
۵۰۰۰۰ تومان	اسباب کارخانه [آشپزخانه] خدامی و زواری که برده اند
۴۰۰۰۰ تومان	اسباب چهل چراغ و وجه نقد و غیره
۳۰۰۰۰ تومان	اسبابی که مربوط به خدام بوده از صحنین برده اند
۳۰۰۰۰ تومان	چراغهای حرم از قبیل برق و چهل چراغ و ساعت های دیواری
۵۰۰۰۰۰ تومان	آنچه به املاک موقوفه آستانه خسارات وارده شده
۵۰۰۰۰۰ تومان	خسارات وارده به مسجد گوهرشاد که غیر از جمع خسارات وارده به آستانه است.
۲۱۳۵۰۰۰ تومان	جمع خسارات بمباران مشهد

۱۷- اعلان

- اعلان اهالی رشت در جواب کنسول روس و تکذیب مفاد اعلان کنسول

مزبور.

- ۱۸- مداخله تاجر باشی روس برای بازکردن دکاکین رشت تلگراف ۳۶۵۴ غره محرم ۱۳۳۰ رشت.
- ۱۹- بازداشت رئیس امنیه و معاون نظمیه رشت از طرف کنسول روس - تلگراف ۵ محرم ۱۳۳۰ رشت.
- ۲۰- بازداشت وکیل انجمن شهر رشت و اعزام وی به انزلی تلگراف ۸- محرم ۱۳۳۰ رشت.
- ۲۱- ورود محبوسین انزلی به بادکوبه گزارش شماره ۵۸ هشتم محرم ۱۳۳۰ کنسولگری ایران در بادکوبه.
- ۲۲- نامه ۵۷۳ دوازدهم محرم ۱۳۳۰ شارژدافر ایران در واشنگتن درباره

اجحافات روسها در ایران.

- ۲۳- نامه خیلی فوری وزارت داخله ۷۵۷۳ بیست و ششم محرم راجع به ورود ۲۰۰۰ نفر قشون روس به قزوین.
- ۲۴- نامه شماره نهم صفر ۱۳۳۰ کارگزاری سلماس: به علت ورود سربازان روس به دیلمقان و کهنه شهر و خسروآباد عثمانیها بر تعداد قوای خود افزوده اند.
- ۲۵- نامه شماره ۳۷۷ دوازدهم ربیع الثانی ۱۳۳۰ کارگزاری خوی: ۶۰۰۰ نفر قشون روس با مهمات کافی در ارومیه و خوی و سلماس مقیم هستند.
- ۲۶- نامه شماره ۲۱۹۹۹/۶۳۷۸ وزارت داخله دایر به مزاحمت روسها نسبت به بانوان در رشت.
- ۲۷- ضمیمه نامه فوق گزارش ۱۲۰ نفر اهالی بازار محله ساغری سازان رشت.
- ۲۸- کنترات نامچه استقراض محمدعلی میرزا ولیعهد مورخ ۱۴ ذیحجه ۱۳۲۱ مطابق ۱۸ فورال ۱۹۰۴ میلادی از بانک استقراضی تبریز به مبلغ ۵۵۰۰۰۰ تومان.
- ۲۹- سند استقراض محمدعلی میرزا ولیعهد از بانک استقراضی (تهران) مورخ ۲ ذیقعد ۱۳۲۳ (مبلغ ۵۰۰۰۰ تومان).
- ۳۰- سند استقراض محمدعلی میرزا ولیعهد از بانک استقراضی مورخ اول جمادی الاول ۱۳۲۳ مبلغ ۱۳۰۰۰۰ تومان.
- ۳۱- نامه شماره ۱۳۶۵۵ بیست و سوم ثور ۱۳۳۳ وزارت مالیه به وزارت خارجه درباره جواهرات سلطنتی که وسیله محمدعلی میرزا در بانک استقراضی به ودیعه گذاشته شده است.
- ضمیمه ۱ یک طغری صورت جواهرات سلطنتی.
- ضمیمه ۲ سوادنامه ۱۴۸۶۰ پانزدهم ثور ۱۳۳۳ محاسبات مالیه - وزارت مالیه درباره پرونده جواهرات سلطنتی.
- ۳۲- قرارداد نهم ذیحجه ۱۳۳۰ بین وزراء ایران و بانک استقراضی درباره قروض محمدعلی میرزا پس از خلع از سلطنت.
- ۳۳- صورت پروتکل حرکت محمدعلی میرزا (۱۱ فصل) مورخ ۲۵ اوت ۱۹۰۹.
- ۳۴- نامه سفارت انگلیس و روس درباره عفو عمومی مقصرین.

- ۳۵- نامه ۵ شعبان ۱۳۲۷ وزارت خارجه در جواب نامه سفارتین روس و انگلیس که دولت ایران مقصرین را مطابق نظامات مملکتی محاکمه خواهد نمود.
- ۳۶- یادداشت رجب ۱۳۲۷ سفارت روس - وزارت خارجه درباره طلب ۱۴۰۰۰۰۰ تومان بدهی محمدعلی میرزا به بانک استقراضی.
- ۳۷- نامه شماره ۴ غره محرم ۱۳۳۴ رمز تبریز
روسها با سه فروند کشتی باری و تجاری و دو عراده توپ محال دول ارومی را بمباران کرده خسارات زیادی وارد آوردند.
- ۳۸- نامه شماره ۶ اول محرم ۱۳۳۴ از تبریز
روسها در سرحد قطورالی جلغا ۳۰۰۰ سرباز پیاده و سوار دارند.
- ۳۹- نامه رمز ۳۸ مورخ ۷ محرم ۱۳۳۴ تبریز
۲۵۰۰ نفر سرباز پیاده و سوار روسی در ارومی می باشند.
- ۴۰- تلگراف ۳۶۹ مورخ بیست و هفتم صفر ۱۳۳۴ قزوین.
امروز دو ساعت به غروب مانده ۱۰۰۰ سالدات و ۸ عراده توپ وارد قزوین شدند.
- ۴۱- تلگراف ۷۷ اول ربیع الاول ۱۳۳۴ از انزلی
دیروز سیصد و پنجاه نفر قزاق سواره و شش عراده توپ و ۱۲ صندوق مهمات بطرف طالش و ۵۰ نفر بطرف غازیان حرکت کردند.
- ۴۲- تلگراف ۳۷۶ اول ربیع الاول ۱۳۳۴ قزوین
دیشب دو ساعت از شب رفته تقریباً ۱۰۰۰ نفر سالدات با سه اتومبیل وارد شدند.
- ۴۳- تلگراف ۳۷۹ اول ربیع الاول ۱۳۳۴ تبریز
اوضاع ارضی روز بروز کسب اهمیت می نماید. در این هفته چند فقره جنگ مابین روس و عثمانی شده ولی خبر صحیح نمی رسد، چند روز است که روسها عملاً زیادی برای حفر سنگر و ساختن استحکامات به خارج شهر می برند.
جماعت مسیحی بواسطه نزدیک شدن عثمانیها متوحش، اغلب از شهر بخارج می روند. دو روز قبل سرستاو رئیس نظمیه با یک نفر صاحب منصب روس بمنزل ارشد همایون سوار رفته خلع اسلحه شدن سوارهای او را تقاضا نموده اند. مشارالیه یکروز مهلت خواسته است قبول نشده به مرنند نزد ژنرال چرنازائف اعزام

داشته‌اند صبح همانروز یک دسته سالدات به توپخانه آمده عابرین را تفتیش می‌نمودند. درب انبارهای توپخانه را باز نموده، ۲ عراده توپ هشت سانتیمتری و چند توپ دیگر که بوده برده‌اند، ۲۹ صفر ۴۴۵۸ شریف‌الدوله

۴۴- تلگراف ۳۹۶ ششم ربیع‌الاول ۱۳۳۴ قزوین

دیروز ۱۳۰۰ نفر سالدات و شش عراده توپ وارد قزوین شد.

۴۵- ۱۴۲۱ سیزدهم ربیع‌الاول ۱۳۳۴ از قزوین

دیروز معادل ۲۰ گاری مهمات جنگی روسها وارد کردند.

۴۶- ۴۸۷ بیست و هشتم ربیع‌الثانی

دیروز ۶۵۰ نفر پیاده‌نظام و امروز ۳۰۰ نفر سوار روسی وارد شدند.

۴۷- راپرت واقعه ساوجبلاغ سوم جمادی‌الاول ۱۳۳۴

۴۸- مراسله ۹۴ پنجم جمادی‌الثانی ۱۳۳۴ کنسولگری روس به کارگزاری

کرمان راجع به استقبال ژنرال باراتف رئیس کل قشون روس در ایران که به کرمانشاهان خواهد آمد.

۴۹- نامه هفتم جمادی‌الثانی ۱۳۳۴ شرکت قندسازی ایران به وزارت

خارجه. سالداتها روس به‌عنف وارد کارخانه شده اطاقها را خراب و بکارخانه خسارت وارد کرده‌اند.

۵۰- نامه فوری ۱۱ ذیحجه ۱۳۳۴ وزارت داخله به وزارت خارجه

روسها معاون حکومت کاشان را توقیف کرده‌اند.

۵۱- نامه ۷۲ کارگزار سهام خارج کرمانشاه به وزارت خارج مورخ ۸-

جمادی‌الثانی ۱۳۳۴.

جریان استقبال از ژنرال باراتف.

۵۲- یادداشت ۴۹۳- ۱۱۰۳ مورخ ۲۱ جمادی‌الثانی ۱۳۳۴ وزارت خارجه

به سفارت روس.

درخواست دیه طفل مقتول وسیله قزاقهای روس در قزوین.

۵۳- یادداشت ۵۴۰- ۱۱۱۹ مورخ ۲۴ جمادی‌الثانی ۱۳۳۴ وزارت خارجه

به سفارت روس.

یک پسر ۱۲ ساله در قزوین زیرگاری روسها که به‌سرعت حرکت می‌کرده

است رفته کشته شده، دیه طفل مزبور را تأدیه نمایند.

- ۵۴- تلگراف رمز ۸۴۳ مورخ ۲ رجب ۱۳۳۴ انزلی
درخواست کنسول روس دایر به استفاده از عمارت شمس العماره.
- ۵۵- تلگراف رمز ۸۶۷ مورخ ۱۰ رجب ۱۳۳۴ انزلی
روسها ۲۵۰۰ قبضه تفنگ‌های مختلف ایرانی و سه لوله خمپاره بروسیه
بردند.
- ۵۶- یادداشت شماره ۱۱۶ مورخ ۱۱ رمضان ۱۳۳۴ سفارت روس علت
توقیف تفنگ‌های قراسورانهای ایرانی نداشتن جواز بوده است.
- ۵۷- تلگراف ۱۲۸۰ مورخ ۲۲ ذی‌قعدة ۱۳۳۴ استرآباد
۲۰۰۰ سرباز روسی بفرماندهی پالکونیک کارایف به استرآباد آمده‌اند.
- ۵۸- یادداشت ۳۴۰۲-۲۷۰۳ مورخ ۲۷ ذی‌قعدة ۱۳۳۴ وزارت خارجه
به سفارت روس.
- راجع به قتل شاهزاده یزدان‌بخش مدیر تلگرافخانه رزق بدست نظامیان
روس.
- ۵۹- نامه بدون تاریخ امام جمعه خوی به وزارت خارجه درباره دستگیری
حاجی میرزا فضل‌الله مجتهد ارومیه از طرف روسها.
- ۶۰- نامه ۳۶۱۱-۱۱۲۵۴ بدون تاریخ وزارت داخله به وزارت خارجه.
روسها از همه طرف مانع آوردن گوسفند به تهران می‌شوند.
- ۶۱- نامه ۶۹۲۹ بیست و یکم اوت ۱۳۳۲ وزارت پست و تلگراف.
قشون روس میرزا علی آقاخان رئیس دفتر کناباد و میرزای چاپارخانه و حاکم
آن محل را با رئیس مالیه توقیف و به عشق‌آباد برده‌اند.
- ۶۲- تلگراف ۷۰۷۰-۲۲- اوت از مشهد
نظامیان روس شروع به اخذ اسلحه نموده ارسال پست بدون مأمور مشکل
شده است.
- ۶۳- تلگراف بیست و پنجم اوت ۱۳۳۲ تجار رشت به پیشگاه همایونی
روسها ۷۰۰ بار ابریشم و قند و فطوره تجار را که به همدان حمل می‌شده
توقیف نموده‌اند.